4. (JCO

Сунце се рађа

(ПЕСМА САНЏАЧКИХ ПАРТИЗАНА)

Сунце се рађа из црнога мрака,
свиће нам румени дан,
носимо роду слободе и зрака
стварност већ разгони сан.

Санџак се буди из вјековне тмине,
диже се у крвави бој,
против терора за спас домовине
мач народ подиже свој.

Срца већ горе и пушке се чују:
смрт окупатору сад!
Оружје ново брапа нам кују,
устаје и стар и млад.

И Санџаклије под црвеним стијего.м
и Србин и Муслиман
већ кличу сложно долином и бријегом:
„Свиће нам слободе дан!"

Нек легне мржња, пакост и злоба,
нек љубав нас кријепи сад,
опште слободе кад настане доба,
сви ћемо славити рад!

Напријед другови, са Чемерна Брда,
са наше Бјеласице,
и са Златара, нек сри,а нам тврда
смрве све издајице!

У борбу свету за мир и слободу
нек устане Србин, Муслиман,
свануће најзад и нашем роду,
свануће радости дан.

И чете се крећу кроз пламене зоре,
освете гори оркан,
заставу бунта развија горе
одважни партизан!

Јунуз Међедовић

Полишички рад у IV Санџачкој НОУ бригади

Ввсвлин Булатовић

Четврта Санџачка народноослободилачка ударна бригада формирана је 1. децембра 1943. године. Датум њеног формирања има симболику, наиме, битке за ослобођење Пљеваља 1. децембра 1941. године.

Ова бригада била је састављена већином од бораца са села. Остали борци били су из градова, из редова занатлија, ђака и студената.

Сви борци који су се нашли у свечаном строју при оснивању бригаде били су добровољци. То је био један део младости устаничког Санџака. Потицали су из редова пауперизованог сељаштва Санџака, који је од искона давао печат свом плебејском пореклу бунама: Раоничким, Бабинским, Расовским. У својој мукотрпној историји Санџак је доказао да ако му је недостајало хлеба, бораца за слободу никада није недостајало. Санџаклије су стизале да дају помоћ, Орашцу, Такову, Мојковцу 1916. Али најновије генерације нашле су своју снажну потврду у најновијој буни 1941. године. Та генерација је овековечена у Пејатовићевим „Ватрама из долине." Тај млади свет читавим својим бићем припадао је партизанима и револуцији. Они су требали бити у строју III пролетерске санџачке на Шћепан Пољу 4. јуна 1942. године, али, нешто муњевитим ударом окупатора здруженог са домаћим издајницима, а донекле и тешким породичним приликама, били су одсечени од својих одредских партизанских јединица које су се повлачиле за Босну у прољеће 1942. године. Остали су на својим разореним и опустошеним домовима претрпевши четнички терор и каму. Сваки дан им је био „с крвљу ручак, а с крвљу вечера".. . Чезнули су и бринули за својим рођенима, за својим пролетерима, стрепели за њихову судбину. Кад су се вратили пролетери са новим искуством ратника и далеко јачи, још су постали бројнији, јер су се борци са терена прикључили пролетерима, уједињени у борби, до смрти и до слободе.

Од оваквих бораца није било тешко попунити III пролетерску санџачку и друге пролетерске јединице које су се бориле у Санџаку. Од њих није било тешко формирати: Четврту санџачку, Пету санџачку, артиљеријску и бригаду КНОЈ-а. Једноставно, овдје се радило о добровољцима. О мобилизацији на овим теренима, може се говорити у времену са краја рата, на прагу слободе.

У свакој новоформираној партизанској јединици, у сваком плану рада политичког комесара и плану партијског руководиоца, као основно, постављало се: објаснити борцима циљеве народноослободилачке борбе. Тај рад тражио је вријеме, исцрпљивао снаге политичким и партијским кадровима.

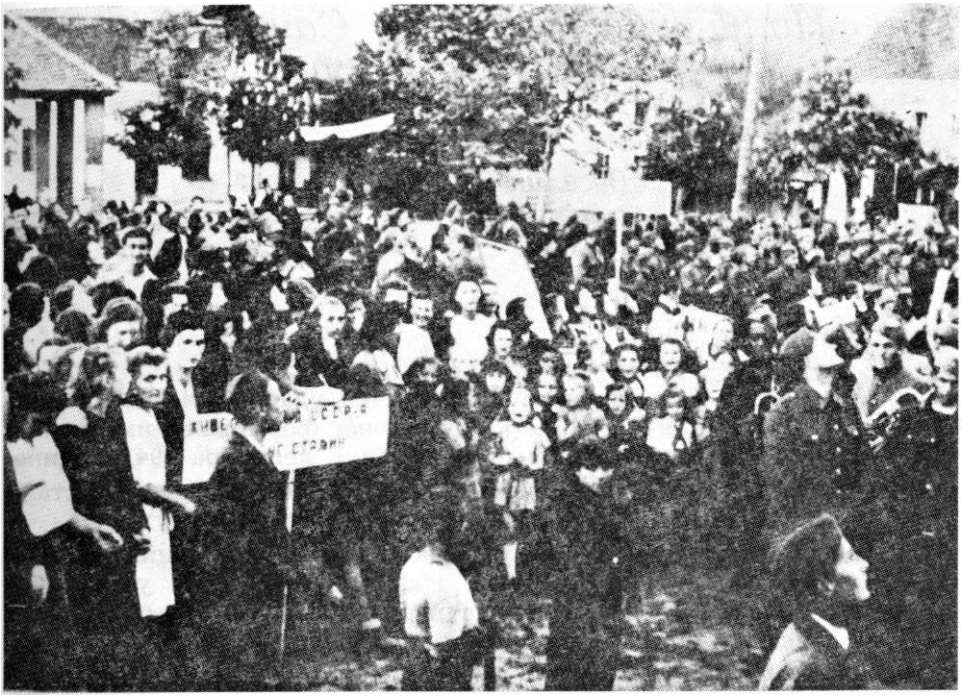

Митинг у Прибоју, 25. маја 1945. године поводом рођендана друга Тита, говори Чедо Друловић, командант 37. дивизије

Међутим, у овој бригади сви борци још пре ступања у њене редове имали су солидну политичку предспрему. Од устанка 1941. године борци су овај „предмет" довољно савладали.

Политички и партијски руководиоци ове бригаде сачинили су план рада по батаљонима. Наиме, ослањајући се на реалну ситуацију у бригади и према стварним потребама, све се подредило и окренуло једном циљу: стално подизати и развијати убојну способност борачког и руководећег кадра у бригади и бригаде као целине, подизати политичку свест до што вишег нивоа, јер само политички свесни кадрови и борци били су гаранција успеха и извршења свих задатака које је постављала партија.

Тежиште политичко-партијског плана и рада СКОЈ-а било је на следећем:

1) Партијску организацију изградити, проширивати, омасовити, учвршћивати. На овом послу бити систематичан и елиминисати сваки кампањски рад.

2) Изграђивати и омасовити организацију СКОЈ-а и учинити је носиоцем борбеног полета бригаде и главним фактором борбеног расположења по батаљонима и четама.

3) Користити позитивна искуства III пролетерске санџачке бригаде, посебно у погледу међуљудских односа, слоге, братства и јединства, другарства и љубави између батаљона и чета; а такође водити строго рачуна да се не појаве пропусти, посебно у кадровској политици и бризи о људима.

За) Што више оспособљавати команде чета и штабове батаљона.

4) Стално учвршћивати и развијати борбену снагу бригаде и јачати њено морално-политичко јединство.

5) Братство и јединство чувати и развијати до највишег култа, тако да бригада, стварно буде ковачница ове највеће тековине наше револуције, гаранција свих успеха, победа и слободе. Ово, тим пре, јер је Санџак од искона био хетерогено подручје.

6) По културно-просветном сектору развити рад и усмерити га да што више јача као моћни фактор, нарочито кроз активност скојеваца, за јачање борбене снаге бригаде. Колико се придавала важност овом сектору рада види се и по дневном реду сваког партијског састанка, сваког састанка СКОЈ-а, па и батаљонских или четних конференција. Наиме, сваки дневни ред сваког састанка имао је обично под тачком бр. 3 културно-просветни рад. Садржину овога рада чиниле су ове активности:

а) подизати образовно-просветни ниво бораца и руководилаца;

б) развијати, јачати и учвршћивати борбено расположење бораца и руководилаца;

г) ширити културу и просвету у народу;

д) На теренима организовати аналфабетске течајеве. Овде треба напоменути да у бригади није било неписмених.

Ради извршења задатака на овом сектору били су изабрани културно-просветни одбори у батаљонима и четама. Они су у ствари, били органи политичких комесара. Одбори су се старали за одржавање предавања; издавање џепних новина; батаљонских листова; за одржавање приредби у јединицама и по селима.

Веома чести покрети и борбе доста су ометале да се постављени планови рада потпуно изврше. Но, и поред свих тешкоћа стварани су и коришћени сви услови да се задаци према плану што више изврше.

Партијским радом у бригади руководио је заменик комесара бригаде, уз помоћ заменика комесара батаљона и заменика комесара чета, који су били секретари партијских ћелија у четама.

Партијски рад одвијао се преко ћелија. У свакој чети била је ћелија, без обзира да ли је имала три или више чланова партије. Ћелијом је руководио заменик комесара чете. Ћелије су такође, биле у штабовима батаљона. Њима је руководио већином заменик комесара батаљона. Постојао је и батаљонски биро, којим је руководио заменик комесара батаљона. Биро су сачињавали: комесар батаљона, командант по функцији, секретар бироа — заменик комесара, сви заменици комесара чета и руководилац СКОЈ-а батаљона.

Критеријуми за пријем у Партију били су јако строги. У неким батаљонима било је чак и примеса секташења. О овоме говори и податак да је било случајева да су борци положили испит широм Босне као пролетери, храбри борци, до сржи одани партији и револуцији, а ипак су остајали ван партије. Комаидант и комесар бригаде инсистирали су да такви борци буду брзо примљени у чланство КПЈ. Касније се показало да је овај потез штаба бригаде, са аспекта кадровске политике, био веома значајан.

Иначе, кроз кандидатски стаж, који је трајао око месец дана, кандидат за пријем у КПЈ провераван је:

а) колико се чврсто саживио са линијом партије и политичким курсом НОБ-а; управо, колико у свакој ситуацији испољава активност

Делови 4. бригаде одлазе из Бајине Баште, 10. маја 1945. године

и бескомпромисност у политичкој и оружаној борби са непријатељем свих боја;

б) лична храброст и пожртвовање у борби;

г) углед и омиљеност међу борцима.

Кандидате су водили, током кандидатског стажа, најбољи комунисти из ћелије, теоретски потковани и образовани.

Партијски састанци су се редовно одржавали једном седмично, или у 10 дана. Батаљонски биро једном у 15 дана. Изузетно су се састанци одржавали према искрслим потребама. Али, пракса да се после сваке борбе одржи партијски састанак, није занемариван. Овакви састанци су се одвијали у знаку критике и самокритике, а она се спроводила у искреној и другарској атмосфери. Лако се „отварало срце пред својом партијом". То је била велика школа за команданте. Никада партијска критика није повредила достојанство борца и личност човека. Критика је увек конструктивно деловала.

Дневни ред сваког састанка, формално гледано, имао је устаљену форму. Међутим, анализа држања у борби, критика и самокритика, **или,** ако се говорило о моралном лику неког од чланова ћелије, толико **би** динамизирали састанак, да се устаљеност губила.

Сваки други састанак био је теоретски. Због оскудице материјала вечито се прорађивала: „Историја СКП-(б)", „Основи Лењинизма", као и чланци из два предратна „Пролетера". Треба признати да се ту веома мало могло научити. Члан КПЈ, теоретски је највише постизао током кандидатског стажа, захваљујући другу који га је водио као кандидата. Он се трудио да кандидату да појмове из многих друштве-

них и научних области, учио је кандидате марксистичком погледу на свет, живот и појаве у друштву.

СКОЈ се у погледу стила рада није много разликовао од партије. Организационо по четама, имао је активе СКОЈ-а са руководиоцима актива који су се звали секретари актива. У батаљону је био батаљонски руководилац СКОЈ-а. Батаљонско руководство су сачињавали секретари актива из чета са батаљонским руководиоцем на челу. СКОЈ се брже омасовљавао од Партије. Главни критеријум за пријем у СКОЈ био је скоро идентичан као и при пријему у партију, једино није постојао кандидатски стаж. Дневни ред на састанку био је прилично шаблонизиран. Главни задатак био је да се развија борбени морал јединице, да се у свим ситуацијама одржи ведар дух бораца, и селекцијом, да се најбољи, СКОЈ-евци предложе за пријем у партију.

Масовни политички рад одвијао се преко четних и батаљонских конференција. Тежило се развијању свести бораца и старешина. План политичког образовања постављен је на широкој платформи. Борачкој маси требало је дати одговоре и на нека питања која су их свакодневно окупирала као: после слома Хитлерове Немачке хоће ли савезничка кохезија остати чврста; колико је искрена савезничка коалиција и сл. У овом погледу морала се добро осветлити московска и техеранска конференција. Посебно се стављао акценат на несебичан допринос Црвене армије и СССР-а у Другом светском рату и на популаризовање улоге Црвене армије, као војне силе, у сламању Хитлерових армија.

Уопште, веома брзи развој догађаја како спољњег тако и унутрашњег карактера, наметао је стално праћење тих збивања, тражење нравилних оцена и анализа, да би се све то у јединицама објаснило и борци упознали.

Посебно, догађаји на унутрашњем плану, Друго заседање АВНОЈ-а у Јајцу и његове одлуке, морале су се пренети свим борцима, да би се осветлила перспектива наше борбе. Старешинама и борцима сутрашњица је била јасна. То им је давало снагу и већи полет у борбама.

Политички рад морао се реално уклопити у оквире стварности Санџака. Створена општа политичка клима допринела је да се Муслимани смелије оријентишу према народноослободилачкој борби. Њихов прилив у партизане сваким даном је био бројнији. Села са чисто муслиманским живљем као: Кладница, Комаран, Кукуље, чије су границе биле стално затворене за партизане, тражила су контакте. Имамо неколико људи пребеглих из Ханџар и СС трупа, које смо прихватили у бригади. Политички руководиоци посебно су радили на учвршћивању братства и јединства, као гаранције срећне сутрашњице. Наметала се потреба свестраног објашњења активности реакције и контрареволуционарних снага, које су чак повезивале муслиманске коловође са четницима, на чијим се камама још није осушила муслиманска крв. Сва та кретања на класној основи и политичка ситуација унутрашњег карактера морала се јасно растумачити борцима и старешинама, посебно и због тога да се непријатељ не би родбинским или верским везама на неки начин инфилтрирао у јединице бригаде.

Да су борци увек и на време пратили стварност и војно-политичка збивања потврђивала је убојитост бригаде, њен борбени елан и морал, као и то како је народ дочекивао, прихватао бригаду у местима куда је пролазила у извршењу борбених задатака.

Приликом покрета бригаде у западну Србију постављен је план понашања на новим теренима и однос према становништву. У границама могућности, преко четних и батаљонских конференција дати су подаци о крајевима где ће бригада војнички деловати. То су крајеви који су доста дали за „Ужичку републику" 1941. године. Борцима је било довољно што су знали да су то устанички, партизански крајеви. Бригада је у целини оставила добар утисак, иако је имала жестоке борбе са четницима на Јавору и Голији, затим при ослобођењу Пожеге, Ариља и Ивањице. Интересантно да нисмо имали ни један случај дезертерства. Међутим, свако пребацивање на леву обалу Таре, заоштравало је будност политичког руководства бригаде према осипању кроз јединице.

При боравку у западној Србији борци су били поносни што су у разговору са сељацима показали знања: о краљевачком батаљону, ариљској чеги, чачанском батаљону, о Кадињачи и изгинулом радничком батаљону, о II пролетерској (српској) бригади.

IV бригада на овом задатку у западној Србији имала је и помоћ од другова из окружног комитета Ужица. Неки чланови овог комитета повремено су се кретали са штабом бригаде и увек му пружали исцрпне податке о крају — терену и људима.

Тако је бригада у целини не само извршила задатак војног карактера, као побочница и заштитница групи дивизија које су продирале у Србију, већ и политички гледано, оставила утисак храбре, дисциплиноване партизанске јединице. Бригада је достојно репрезентовала устанички и партизански Санџак.

Правилно организовање и прихватање попуне бригаде са борцима из источне Србије (како смо их у бригади од милоште звали Пирочанци), партијско-политички кадар, сви комунисти и скојевци извршили су велики и одговоран задатак. Свакодневне борбе на правцу Горажде — Сарајево и ослобођење Сарајева, затим жестоке борбе на Романији и Дрини и разбијању групација Драже Михаиловића, ометале су систематски политички и партијски рад, разуме се и рад СКОЈ-а. Другарство, поверење међу брцима и руководиоцима које су Пирочанци од првог дана осетили, снажно је деловало на њих. Та људска атмосфера којом су били окружени била је велики политички васпитач. Таква клима стварала је сигурност међу новајлијама и у тој тешкој ситуацији данонoћних борби надоместила политичке часове које је било немогуће одржати.

При штабовима одржавана је обука десетара и водника, веома кратко, чак и у покрету. При штабу дивизије одржаван је двомесечни официрски курс за командире чета и најбоље воднике. На овај начин кадрови су обогаћивали своја војна знања и искуства у борбеним вештинама, тако да бригада, већ средином 1944. године, није имала потребу да се појачава кадром ван ње. То се потврдило формирањем V санџачке бригаде, када је IV бригада дала помоћ новој бригади у војном и политичком кадру.

Политички час спровођен у IV бригади, са оскудним штампарским материјалом, али са богатим и разноврсним људским, комунистичким, скојевским односом, без тирада, фраза, партизанским стилом, народним жаргоном, освајао је борце, покретао их на подвиге, јурише, стварани су бомбаши, пушкомитраљесци.

Блискошћу штабова и бораца, слободом критике, стварани су и развијани нови кадрови, тако да су се лако доказивали и потврђивали

у новим бригадама: Петој, артиљеријској, бригади КНОЈ-а и у другим. Четврта санџачка НОУ бригада уврстила се међу прослављене ратне бригаде наше револуције.

Из података се види са каквим партијским потенцијалом је бригада почела и како се током 1944. године проширивала, те колики је број чланова, кандидата и скојеваца имала на крају рата:

1. децембра 1943. године (на дан формирања)
— 16 чланова КПЈ
— о кандидатима за чланове КПЈ нема података.
2. априла 1944. године (три месеца после формирања)
— 146 чланова КПЈ
— 25 кандидата за чл. КПЈ
— 97 чланова СКОЈ-а.
1. маја 1945. године (годину дана тешких борби)
— 301 члан КПЈ
— 119 кандидата за чл. КПЈ
— 717 чланова СКОЈ-а.

На крају, треба поменути да су сви руководиоци у штабу бригаде и штабовима батаљона, који су радили на политичко-партијским и скојевским задацима, као и други, допринели значајним успесима бригаде на њеном борбеном путу током рата и револуције.

СКОЈ борац и васпитач

У свим, а посебно борбеним дејствима бригаде, важно место заузимала је организација СКОЈ-а. Попут партијске организације и она је припремала своје чланство да буде њен достојни припадник и да оправда поверење које му је у свим приликама указивала Комунистичка партија. Омладинци су се у својој организацији калили и васпитавали. Због тога је СКОЈ и био снажна организација не само у стварању врсних бораца, него и у изградњи добрих људи. Од скојеваца борци су се учили личној храбрости, другарству, жилавости и уопште издржљивости у напорима, борбама и другим тешкоћама.

Деловање СКОЈ-а ишло је некако упоредо са радом партијске организације, па се с правом може рећи да није изостајало за радом у Партији. Скојевци су се осећали одговорним како пред својом организацијом, тако и пред Партијом. Њихова одговорност имала је и ту димензи1у да су извршавајући своје скојевске задатке стално мислили да кроз то заслуже поверење и постану чланови Партије, што је представљало посебну част. Зато оданост, пожртвованост, храброст, дисциплина, као и друге врлине скојеваца нимало нису изостајале иза оних које су их испољавали чланови КПЈ.

Активност СКОЈ-а у бригади обухватала је рад у самој организацији — војнички и политички, теоретски и практични и нарочито културно-просветни и то како у јединицама, тако и у народу.

Да би што успешније обавили задатке скојевска руководства су се састајала ради доношења заједничких одлука и ради размене искустава. Састанци су одржавани увек када би ситуација то захтевала. Најчешће се догађало да се састанци скојеваца одржавају пред неку акцију или после састанака у Штабу бригаде или бригадном партијском руководству, на којима би се расправљало о борбама или другим значајним акцијама. Основни закључци тих скупова одмах су преношени скојевској организацији. Ако би било могуће сви батаљонски руководиоци СКОЈ-а окупљани су на једном месту и руководилац СКОЈ-а бригаде би им преносио оно што је на тим састанцима било закључено, а имало значаја за рад скојевске организације и осталог борачког састава. Ваља истаћи да су, ипак, били ретки случајеви да се руководиоци СКОЈ-а из свих батаљона скупе на једном месту. Најчешће се дешавало да се из два или три батаљона, који су се у одређеној ситуацији налазили најближе један другоме, позову руководиоци и њима пренесу ставови, закључци и задаци, а истог или следећег дана, зависно од степена удаљености, руководилац СКОЈ-а бригаде би пошао до других батаљона и тамо одржао исти такав састанак. Било је скоро правило да се при батаљону где се овакав састанак одр-

жавао, позову и руководиоци СКОЈ-а из чета, а често и још неке друге старешине, с тим што су комесар батаљона или његов помоћник готово редовно присуствовали оваквим скуповима. Због оваквог начина рада руководилац СКОЈ-а бригаде водио је рачуна да се наредни састанак одржи при другом батаљону, како би руководиоци чета тих јединица имали прилике да осете активност шире организације и непосредно се упознају са ставовима вишег руководства. То је било корисно из више разлога, а у првом реду због оспособљавања кадрова и њиховог уздизања.

Што је време више одмицало бригада се челичила, стицана су не само већа борбена искуства, него и већа искуства у раду саме организације, а и у њеном омасовљавању. Време је чинило да је бригадно руководство све више улазило у суштину проблема и ослобађало се појединих слабости које су и иначе биле присутне и код осталих санџачких јединица. У првом реду ради се о сузбијању секташтва, како у односу на пријем бораца у чланство Партије и СКОЈ-а, тако и у погледу уздизања на руководеће дужности. Јер, ти млади људи су из дана у дан показивали не само велику храброст и оданост, него и одговарајуће политичко знање и зрелост. О томе најречитије говори податак да је 24. априла 1944. године у бригади било 96 чланова СКОЈ-а, а тај се број за годину дана, тј. до 1. маја 1945. године попео на 717 чланова СКОЈ-а.

Скојевски састанци одржавани су по правилу увек када је требала да се изведе нека акција, већи покрет, борба против одређених непријатеља или када су разматрани свакидашњи проблеми из живота и рада јединица. Нарочиту врсту састанака представљали су они који су се односили на политичку изградњу и то по питањима за која се сматрало да треба да их зна сваки скојевац. Та питања су најчешће била: Шта је СКОЈ? Каква је наша народна војска и за шта се она бори? Ко су непријатељи? Какав треба да буде однос борца према народу? Каква ће бити наша будућа државна заједница? Шта су и како раде народноослободилачки одбори? Које су и какве одлуке које је донео Конгрес УСАОЈ-а и АВНОЈ и слично? На састанцима СКОЈ-а у четама се проучавао „Економски развитак друштва", давала објашњења о религији, а скоро без изузетка и у свим приликама оцењивана је војна и политичка ситуација, како у земљи, тако и у свету, а посебно стање на фронтовима. Нарочита пажња поклањана је стању прилика на терену на коме се јединица налазила, као и дејствима која је бригада извршавала или требала да изврши.

На састанцима на којима су се расправљала питања из унутрашњег рада и живота јединице, разматрао се рад скојеваца у бригади, батаљонима и четама, као и њихов однос према народу. Скојевци су се посебно припремали за конференције које су одржаване у четама и батаљонима, а на којима се расправљало о моралном и борбеном лику бораца, њиховој храбрости, пожртвовању, залагању у савлађивању политичке проблематике, описмењавању и културном уздизању.

Најчешће су четне и батаљонске конференције биле намењене припремама за борбу или акцију или анализи оних борбених дејстава која су већ била изведена. Те анализе биле су организоване у циљу подстицања храбрости или извлачења искустава да би се боље ратовало. Сем тога предмет конференција било је и држање појединаца у протеклој борби, на маршу или у односу на народ на новоослобођеној територији. У погледу односа према народу указивано је на оби-

Митинг у ослобођеном Сарајеву на коме је говорио Војо Николић, комесар 2. ударног корпуса, б. априла 1945. године

чаје који су владали у том крају, као и на однос становника тога краја према народноослободилачкој борби. И у једном и у другом случају борцима је препоручивано како да се понашају, нарочито ако је бригада први пут дошла у тај крај, ако је тај рејон био дуже држан од стране непријатеља или под непријатељском пропагандом. Тада се настојало да се скојевци и борци оспособе да народу покажу и докажу како смо ми заиста народна војска и како је наш однос према њему поштен, брижљив, срдачан и пријатељски. Свакако се настојало да се ни у најтежој материјалној оскудици ни један борац не упусти у то да сам за себе обезбеђује храну или друге потрепштине. Скојевци су били ти који су предњачили у исправном понашању, а уједно им је била дужност да и остале борце каналишу у истом правцу. Они су често имали задатак да контролишу и спречавају појединце који би, нарочито у местима где је било симпатизера разних- непријатељских јединица, покушали да се свете или да малтретирају чланове њихових породица. У сваком случају скојевци су, поред чланова Партије, били ти који су својим понашањем највише доприносили да се разбију разне приче непријатеља о неморалним и нељудским поступцима наше војске.

Политичка активност СКОЈ-а у бригади била је у исто време главна припрема јединица за рад на терену, у народу. Та активност била је постављена плански — одабирала су се актуелна питања и постав>али одређени задаци. Акција се састојала у одржавању конференција, зборова и приредби. Ту је обухватан рад с омладином на терену,

помоћ скојевској организацији места, ако је постојала и друго. Деловање у народу било је једна од прворазредних обавеза организације СКОЈ-а. Због тога се и водило рачуна да њиме буду обухваћени сви скојевци. Како се бригада већим делом кретала теренима који су били мешовитог националног састава — српског, црногорског и муслиманског — то је задатак скојеваца био да се према свим тим националним групама односе другарски и пријатељски. Како је у појединим таквим срединама била развијена велика мржња између групација, скојевци су чинили све да се међу тим људима поврати поверење једних у друге, у чему се доста и успевало. Због таквог поштеног и правилног држања када бисмо напуштали поједине крајеве, народ нас је са жебњом испраћао. То се дешавало око Пљеваља, Пријепоља, Руда, Прибоја, Нове Вароши, Горажда, Ивањице. Борци су у тим местима остављали дубока лична и политичка пријатељства, која су и једне и друге везивала и обавезивала. Имали смо прилике да нас борбени пут поново доведе у крајеве у којима смо већ једном били и да се сретнемо са познаницима. Дочекивали су нас весело, као старе познанике и пријатеље.

У бригади су се често одржавале и приредбе, које су имале не само културно-просветни него и политички карактер. На њима су извођени скечеви, рецитације, рецитовао се „Врабац" и певале песме. После тога се певало и играло. То су биле омиљене и једине забаве бораца у часовима предаха, као и омладине из места у којима је јединица боравила. Организација СКОЈ-а била је носилац ових активности. После таквих манифестација у редове бригада ступао је већи број омладинаца из тих места. Том, културно-просветном, делатношћу руководили су културно-просветни одбори уз помоћ скојевске организације, а посебно руководећег кадра јединице. У те одборе, поред руководилаца СКОЈ-а и скојеваца бирани су и остали борци који су по тим питањима имали знања, смисла и воље.

Описмењавање неписмених, као и организовање разних курсева, био је задатак у коме су скојевци активно учествовали. Издаване су зидне и џепне новине, четни батаљонски и бригадни листови у којима је учешће скојеваца било приметно. Тако на пример Четврта санџачка ударна бригада издавала је лист „Побједа", њен 1. батаљон лист „Зора", 4. батаљон лист „Млади борац" итд.

Културно-просветна група, или како смо је најчешће звали културна екипа бригаде, бројала је од 15 до 25 другова и другарица, који су имали склоности за глуму и знали да свирају и певају. Ова група је припремала културно-уметничке програме и приказивала их по батаљонима, селима и градовима кроз које је бригада пролазила.

За поједине значајне датуме, као што су Дан октобарске револуције, Дан Црвене Армије, Први мај или Нова година, који су у то време слављени као наши празници, приступало се и одговарајућим прославама. Оне су биле организоване тако да су прирећиване приредбе, а најчешће су биле праћене одређеним борбеним акцијама. Тако је уз прославу Првог маја 1944. године бригада предузела борбену акцију у чишћењу терена од четника. Први батаљон растерао је четнике у рејону Бобова, Други батаљон око села Шљиванско и Хоћевине, Трећи батаљон село Шумане и заједно са Другим батаљоном учествовао у нападу на четничко упориште у селу ЈБуће.

Посебне задатке скојевци су добијали у акцијама какве су биле напади на Рудо, Нову Варош, Ивањицу, Ариље, Горажде, Пале, Сарајево и друго. Скојевци и остали борци, посебно су били припремљени да издрже дводневни напорни марш како би у рејону села Саставак онемогућили четницима да одрже збор и мобилишу људе за борбу против партизана, тако и за марш Првог и делова Трећег батаљона за Гацко, ради доношења оружја из корпусне базе.

Један од задатака скојеваца био је и да онемогућавају дезертерство у јединици. У тежим ситуацијама било је појединаца који би се деморалисали и покушавали да побегну. Нарочито је тих појава било код новомобилисаног људства, посебно у ситуацијама када је бригада напуштала терен са кога су били ти борци. Међутим, будност скојеваца је помогла да у тим критичним данима ти појединци преброде кризу. А онда, када је то већ пребројено, то су постајали храбри и одважни борци од којих су већина касније постали чланови СКОЈ-а и Партије, па и добри руководиоци.

Децембра 1944. године бригада је попуњена са људством из војног округа Пирот. Приливом тих нових бораца, до тада неискусних у ратовању, целокупно руководство бригаде, па и скојевска организација добили су нове задатке. У првом реду да помогну тим младићима да се што пре прилагоде новонасталим условима, да се обуче за борбена дејства и у што краћем периоду оспособе за потпуно извршавање борбених задатака који су стајали пред бригадом. У реализацији тих задатака скојевска организација је одиграла значајну улогу. Она је не само помогла да се млади борци оспособе, него и да се што пре привикну на за њих заиста нове и тешке услове живота. Развијањем другарства, показивањем пуне бриге да се другу на најпогоднији начин помогне, посебно у борби, скојевци су допринели да се то ново људство врло брзо уклопи у нову средину. Примерне борбене и моралне особине тог новог људства дошле су до пуног изражаја у борбама против Немаца у долини Лима, нарочито за ослобођење Горажда и Сарајева.

Међутим, Четврта санџачка ударна бригада није отпочела мирнодопски живот одмах после капитулације Немачке. Више од месец дана после тога водила је тешке борбе за уништење главнине четничких снага које су покушавале да се из Босне пробију за Србију. То је била иста она групација четника са којима је бригада имала обрачун 1944. године око Ивањице, Ариља и Ужичке Пожеге. Тек у јулу 1945. године бригада је стигла у рејон Ивањице, где је требала да отпочне са мирнодопским животом. Али, ни тада није имала правог одмора. Јер у зиму 1945. и почетком 1946. године непрекидно је учествовала у уништавању заосталих четничких банди Калајита, Пеливана и Бојовића. И у тим акцијама од скојеваца су захтевани изузетни напори, које су они до краја савесно извршавали, дајући пример осталима како се бори и жртвује за слободу и независност своје земље.

Велизар Обрадовић

Поиуларни комесар — Иџо Зец

Илија Зечевић (рођен 1907. године, Врба) живи V сећању бораца као незаборавни комесар 1. батаљона Четврте санџачке бригаде. Много је тога што нас је све за њега везивало. Тешко је издвојити оне врлине које су из њега зрачиле: постојаност, храброст, хуманизам, непосредност, војна и политичка способност. То га је, наравно, и 1941. године учинило врло запаженим и у организовању устанка у свом крају, па и у срезу Пљеваљском.

Већ 18. јула, почетком устанка, 1941. он приступа формирању герилских група и одреда за напад на италијанске карабињерске и жандармеријске станице, рушење мостова, телефонских линија и других објеката који користе непријатељу. Он није одлагао акције. Са 50 устаника 20/21. јула 1941. године учествовао је у разоружању жандармеријске станице у Мељаку.

Знали смо, многе од тих врлина Илија је стекао и као студент права на Београдском универзитету. Активно је радио и у завичајном Удружењу студената из Санџака, са средњошколском и сеоском омладином. У овим судбоносним данима за народ, својом одлучношћу, једноставношћу и смислом за организацију борбе брзо је стицао симпатије и углед међу народом ужег завичаја и шире.

Илија је своје саборце знао да мотивише и инспирише слободарским и борбеним традицијама. Иако због школовања није одслужио војни рок располагао је са солидним војно-стручним знањем. Познавао је основно наоружање Југословенске војске. Обучавао нас је у руковању и гађању. Био је одличан стрелац. Говорио нам је и о извесним облицима борбе, зналачки, једноставно, сугестивно. У борби није било борца који није желео да буде уз Илију у јуришу, у групи бомбаша у повлачењу, где се он увек налазио. Са њим смо осећали неку сигурност. То се препричавало и у другим јединицама. Говорило се да Иџу „ни метак неће". Ваљда је зато често премештан на дужност старешине у више јединице.

Формирањем Прве пљеваљске чете (11. октобра 1941. г.) Илија се нашао у њеном саставу, већ као искусан борац. Ова чета, од 135. бораца, учествовала је, са црногорским партизанским одредима, у нападу на Пљевља (1. децембра 1941. године). Њени борци нападали су распоређени по батљонима ових јединица. Познавајући терен и град служили су као водичи и бомбаши у нападу на утврђења италијанских снага. У тим борбама погинуло је 7 и рањено 10 бораца из ове чете. И тада се Илија истицао храброшћу и сналажљивошћу.

Борци устанка све су били бројнији. Почетком 1942. године формирана је (7. јануара) Друга и (25. јануара) Трећа пљеваљска чета,

Илија Зечевић, комесар 1. батаљона 4. бригаде

чији је командир био Илија Зечевић и комесар Богдан Гледовић. Од ове три чете формиран је Пљеваљски батаљон „1. децембар" (27. јануара 1942.). Упоредо са растом и формирањем ових јединица нарастали су одреди. И они су брзо прерастали у чвршћу организацију ударних јединица. Формиран је 2. (1. марта) и 3. (14. марта) пљеваљски батаљон. Илија Зечевић, већ проверен и храбар борац и старешина, комуниста (у фебруару је примљен у КПЈ) постављен је за команданта 3. батаљона, за комесара Душан Јеловац.

По формирању, 3. батаљон је држао положаје у селима Шљиванско, Пљешевина, Трновице и на левој обали Володера. Спречавао је продор непријатеља на ову територију и изводио акције на непријатеља. Сукоби у то време били су врло чести. У живом је сећању остао напад овог батаљона на четнике (24. марта 1942. г.) у рејону села Орља и Корита, Краљичино брдо и Бели Камен. Илија је извео вешт изненадан маневар напада на крила непријатеља убацивањем у његову позадину. Разбијене су јаке четничке снаге, нанети им знатни губици и натеране у панично повлачење преко реке Ћехотине. После пар дана (27/28. март) следила је шира борбена акција, у садејству са 1. и 2. батаљоном. У току ноћи, брзим, изненадним и енергичним дејством 3. батаљон је разбио четнике и овладао реоном с. Тикова, Бијело брдо, с. Потоци, Зелена Локва. Четници су панично побегли код Италијана у Пљевља. И у тим борбама Илија је командовао својим јединицама из стрељачког строја. Његов лични пример, сналажљивост и храброст, напајао је борце борбеним духом и сигурношћу. Стицао је тако њихово велико поверење.

Ређале су се непрекидне борбе целог пролећа 1942. године са Италијанима, четницима и муслиманском милицијом, на простору среза Пљевља у којима је учествовао и 3. батаљон. Остала је дубоко у сећању разноврсност тактике коју је Илија примењивао, не дозвољавајући непријатељу мир: заседама, упадом у његову позадину, на бокове, ноћу и дању. Изазивао је страх и панику код непријатеља и, са малим снагама, наносио му губитке, терао га да напушта положаје које је држао. Чак су по селима причали да чују глас Илије Зечевића кад командује својим борцима. Прочуло се да је Илија „страх и трепет" за непријатеља. Испред његове јединице су безглаво бежали, најчешће у блокаду код Италијана.

Завршне борбе, у пролеће 1942. године, 3. батаљон је водио са Италијанима и четницима, у ширем простору Мељака и планине Љубишња, штитећи повлачење наших снага из Санџака: с. Глибаћи, Бобо-

во, Мештревац, Шћепан Поље (лева обала реке Таре). Део бораца 3. батаљона ушао је у састав Треће пролетерске (санџачке) бригаде, формиране о.јуна 1942. године.

Са неколико чланова Среског комитета КПЈ за срез Пљеваљски на терен је враћен и Илија Зечевић. При повратку у Ограде напали су их четници (17. јуна 1942. године). Илија је рањен у ногу. Ипак, успели су да се пробију. Илија је окупио део својих бораца. Уз лечење је наставио извршавати задатке. Знајући да су на том простору, четници су настојали да ликвидирају ову герилску групу партизана. Успели су да је открију и опколе у Љубишњи, на месту Вучји Клек (12 јула 1942. године). Иако се због ране још тешко кретао Илија је успешно организовао одбрану и извлачење групе. Двојица другова и једна другарица нису успели да се извуку, били су заробљени. Ова герилска јединица се стално кретала, иако је често била изложена судару са четницима који су настојали да је ликвидирају. Ипак Илија је, са својим друговима, дочекао наше јединице, у с. Челебиће, по њиховом доласку из Босне, априла 1943. године.

Убрзо је следила пета непријатељска офанзива и драматичне борбе на овом, као и ширем простору. И Илија се са јединицама повлачио преко Таре, Дурмитора до Недајна. Одатле је опет, са секретаром Среског комитета за срез Пљевља и неколико другова, поново враћен на терен. Највише се задржавао на простору општине Мељак, Бобово и Хоћевина, где је уживао велики углед и поштовања. Поновним ослобођењем Пљеваља (22. септембра 1943. године) снажно се ширио покрет у овим крајевима. Извршена је знатна попуна јединица са новим борцима и формирају се нове. Илија је постављен за командира чете у 2. батаљону 3. пролетерске бригаде, а затим, за оперативног обавештајног официра у штабу ове бригаде. Као свуда раније и у овој јединици Илију су ценили као једног од најспособнијих старешина.

У то време било је неопходно кадровско ојачање 4. санџачке бригаде (формиране 1. децембра 1943. у Пљевљима). Илија је постављен за комесара 1. батаљона (јануара 1944. године. Бригада је била релативно слабо организационо и материјално оспособљена, са изузетно малим бројем чланова партије и СКОЈ-а, с кадром недовољног борбеног искуства. А следила су је врло сложена војно-политичка збивања. Бригаду је требало што пре припремити за предстојеће борбене задатке. Илија је знао истицати да су идеје, циљеви и задаци вредни онолико колико њима овладају људи. Објашњавао је то једноставним речима, блиско и непосредно. Тако је објашњавао циљеве и карактер ослободилачке борбе, збивања на нашем ратишту и код савезника. Такав разговор са борцима, уз њему својствен благ осмех, пленио је њихову пажњу. С неком њему својственом лакоћом указивао би на начин ангажовања партијских ћелија и актива СКОЈ-а у војном, политичком и културном раду у јединицама и раду са народом.

Бригом о људима: исхрани, одећи, одмору и здравственом стању, оспособљености за борбена дејства, духовитим досеткама и ведрином, које је умео да споји са одлучношћу и одважношћу, трајно је везивао борце и као старешина и као човек. Он је уепевао да упозна све старешине и борце у батаљону, непосредно, лично.

Али Илија није био само комесар. Поседовао је изврсне особине да брзо процени борбена збивања, намере непријатеља, да му се вешто и одлучно супротстави, без обзира са колико снага располагао. У команди је цењен као вешт и способан у командовању јединицом, Пости-

зао је то поштовањем команданата и других старешина у штабу батаљона. Био је увек и срећна спона јединства у командовању. Водио је и непрекидну бригу о оспособљавању млађих за нове и веће дужности. Знао је да уочи и процени њихове врлине.

Илија Зечевић је увек својим способностима, надмашивао дужности које је обављао. То је запажало и руководство Санџака. Али, чини се, и са неадекватном бригом да се нађе на положају који је својим врлинама заслуживао. Његове способности и потребе борбе доводиле су га до одговорнијих дужности. По ослобођењу Санџака постављен је на дужност опуномоћеника ОЗН-е за Санџак, при обласном руководству у Новом Пазару, где остаје до 1946. године. Затим је обављао одговорне послове у Министарству унутрашњих послова Србије. Једно време био је и државни подсекретар у овом Министарству. Са те дужности је и пензионисан. Умро је, прерано, од инфаркта 1968. године.

Милован Крвавац

Полка Булашовић — Полексија

Рођена 1927. године у селу Припчићима код Бијелог Поља, у породици црногорског официра Михаила Булатовића и мајке Љубице. Школовала се у тадашњој женској стручној школи у Бијелом Пољу, гдје јој је рат прекинуо даље школовање и ускратио све радости које младост доноси. Од осморо дјеце колико их је било у породици (седам сестара и брат јединац), сестре Коса и Деса и брат Вуко су били борци од 1941. године, а најмлађа Полка била је борац 1. батаљона Четврте санџачке бригаде, од њеног формирања децембра 1943. године, па све до ослобођења земље.

Полка је, као и многе омладинке из њене генерације, у својој 16-тој години живота пошла у партизане, у ту сурову школу живота и прихватила се најхуманије и најтеже дужности у рату — да спашава рањене другове и помаже онима којима је помоћ била неопходна. Прошла је борбени пут од четне партизанске болничарске до референта санитета Четврте санџачке бригаде. Иако врло млада по годинама, била је зрела и врло одговорна по понашању и извршавању задатака на дужностима које је обављала. Красиле су је особине племените и омиљене другарице, која је заслуживала најтоплије симпатије, љубав и поштовање свих другова у јединици.

Изнад свега, Полка је била изузетно храбра и неустрашива партизанка. Јуришала је међу првима у најтежим борбеним окршајима. Презирала је смрт и излагала несебично свој млади живот у скоро безнадежним ситуацијама, у којима је имала ратне „среће" да спасе рањеног друга. Са правом се може рећи за Полку Булатовић да је била партизански јунак — жена. Својом храброшћу служила је за пример борцима јединице у којој је ратовала.

* * *

Било је лето 1944. године. Главне партизанске снаге припремале су се за велику офанзиву — за продор у Србију и напад на Београд. Наша јединица се налазила на делу тог ратишта и водила непрекидне данонoћне борбе са Немцима и четницима. Нарочито су биле тешке борбе на Брашанском Брду, Бабинама, Оградама и Врбову. Водили смо борбе против надмоћнијих снага непријатеља, па смо морали да се повлачимо, под борбом, у правцу Црквених Тоца и Голеша. Четници, те ревносне слуге непријатеља, нису заостајали у вршењу својих злодела. Нападали су нас бочном ватром и ометали наше повлачење. Једног момента пала је команда да се издвоје око 20 бораца, да сачека четнике, разбије их изненадном ватром и протера у правцу Пљеваља. Нормално, као и увијек у оваквим тешким ситуацијама, са нама се нашла храбра партизанка — болничарка Полка Булатовић. Разбили смо четнике, које смо гонили преко Ограде у правцу Пљеваља и тако заштитили повлачење своје јединице.

Партизанке на политичком курсу у Пљевљима, фебруара 1944. године

Једног момента тешко је рањен у груди Владимир Марковић, борац нашег батаљона. Рана је била врло тешка. Дошло је до крварења и гушења. У међувремену, правац нашег повлачења пресекли су Немци, тако смо остали одсечени од своје јединице.

Појединце од наше групе бораца ухватила је паника. Међутим, оклевања није било. Требало је прихватити борбу са Немцима и тешког рањеника пренети до бригадног санитета. Видевши тешку ситуацију, рањени Владимир замолио је другове да га убију како не би жив пао непријатељу у руке, а другови да се спасавају како могу. Поново је проговорила храбра Полексија, упућујући речи прекора појединцима којима је понестало храбрости. Рекла је: ,,Рањеника дајте мени. Ја ћу га носити и жива га нећу оставити непријатељу, а ви напријед са бомбама, пушкама и пушкомитраљезом направите пролаз кроз непријатељски обруч. За мене и рањеника не брините". И заиста, на храбри поклич ове партизанке извршисмо јуриш и разбисмо швабске положаје, пробијајући се у правцу одступања бригаде.

Нашој радости није било краја када смо, после извршеног пробоја, угледали храбру болничарку која је у заклону превијала нашег рањеника, којег је пронела кроз кишу куршума и прва изашла из обруча, носећи га око 2 километра. Храброст и одлучност су победили. Рањеник је епасен.

Исто тако, једном другом приликом и ко зна колико пута током борби, Полка је одважно, храбро и зналачки, са пуно стеченог ратног искуства спашавала рањене другове. Тако је било и једног августовског дана 1944. године. Први батаљон Четврте санџачке бригаде добио је задатак да у току ноћи направи заседу у рејону Кокиног Брода и сачека немачку моторизовану колону, разбије је и потуче.

Чекали смо наилазак колоне целу ноћ. Почели смо губити стрпљење, кад се у јутарњим часовима зачула потмула тутњава моторизације. Појавила се непрегледна колона моторних возила натоварених наоружаним немачким војницима. На уговорени знак противтенковске пушке, која се налазила на крајњем десном крилу заседе, цео батаљон

отворио је ватру из свих ватрених средстава. Настао је прави крклањанац у кориту реке Злошнице, данас притоке великог језера код Кокиног Брода. Штектали су пушкомитраљези и бацане бомбе на камионе пуне Немаца. Разлегала се команда храбрих командира и команданта батаљона.

Направили смо праву пустош од немачке колоне. Чули су се крици рањених на све стране. Изненађени и збуњени бежали су и тражили спас око дрвећа и камиона. Али, ми смо морали да се повлачимо, јер се зачеље немачке колоне, које није било под ватром батаљона, развило у стрељачки строј и ударило у леви бок заседе батаљона. Извлачили смо се ужурбано. Пушкомитраљезац Милан Радовић дејствовао је брзим шарцем и штитио извлачење другова. Наједанпут умукнуо је пушкомитраљез, који је дејствовао до усијања цеви. Радовић је тешко рањен. Један борац налетео је покрај њега и узео пушкомитраљез да не падне у руке непријатељу, мислећи да је пушкомитраљезац мртав. Тешко рањен и онесвешћен од експлозије гранате Милан је пронашао последњи атом снаге, пузио и котрљао се некуда само да буде даље од те убитачне ватре. Снага га је издавала, био је сав у крви. И баш у моменту кад је мислио да је готово са њим, однекуда се појавио весник наде и спаеа, онај који се последњи повлачи у оваквим приликама. Полумртве очи угледале су ту неуморну и храбру девојку, Полексију, како се ваља и пузи само да би дошла до рањеног друга, да покуша да му спасе живот. Била је сама, а рањеник тежак па није могла да га подигне на леђа, а није смела да га вуче због велике стрмине, ипак се досетила и довукла га до једне засечене стрмине. Ту га је подигла на рамена. Носила га је посрћући, а понегде идући и на коленима, али га је изнела уз стрмину кањона реке Злошнице, кроз заглушујућу канонаду непријатељевих граната, дозивајући из свег гласа курира Радована и тражећи помоћ.

Батаљон је већ био изашао из домета убитачне ватре непријатеља. У мислима је био осиромашен за једног храброг пушкомитраљесца и неустрашиве болничарке. Није их било у строју. Но и овога пута победила је присебност и пожртвовање младе болничарке. Полка је спасила још један живот. Спасила је свог ратног друга. Радости другова није било краја када је дошла носећи рањеног пушкомитраљесца Милана Радовића.

Тако је било и оне тмурне ноћи 31. јула 1944. године, када је њен 1. батаљон добио задатак да са осталим јединицама бригаде форсира набујалу .реку Лим и заузме Рудо. Многима је и данас у сећању храброст и неустрашивост ове санџачке девојке, која је, и поред честих прекора од стране команданта и комесара батаљона да не иде напред, јер је њено место иза стрељачког строја, тражила да иде са првим борцима за форсирање Лима и да баца бомбе на непријатељске бункере. На њену жалост ова жеља јој је ускраћена. Нису јој дозволили да она јуриша међу првима. Због тога је била јако тужна.

Ово су само делићи истине о храбрости партизанске болничарке Полке Булатовић, бјелопољске омладинке, које, на нашу жалост, данас нема живе међу нама. Погинула је послије рата несрећним случајем, баш онда када је требала најсрећније да живи, у слободи за коју се борила и коју је тако радосно дочекала.

Милосав Рабрвновић
Милан Радовић

Прегалац у раду и јунак у борби

Породица Секулића је позната у срезу бјелопољском, од балканских ратова и Првог светског рата. Читаво гшеме Секулића било је на страни НОБ-а из којега потиче велики број првобораца и осведочених ратника.

Радоман Секулић, био је комесар 1. батаљона 4. санџачке бригаде. Рођен је 1916. године у породици Марка Секулића, носиоца Златне медаље Обилића, председника општине Павино Поље у старој Југославији, првоборца наше револуције и ратног команданта батаљона бјелопољског одреда. Погинуо је 1942. године у борби против домаћих издајника — четника.

Радоман је растао и у напредној средини познатих предратних револуционара и интелектуалаца са београдског универзитета: Милован Јелић — народни херој, Раде Бајчета, Милија и Добрија Кљајевића, Алекса-Бећо-Ђилас народни херој, његов старији брат првоборан Радојица Секулић, и др. У таквој средини Радоман је показао изванредне младалачке способности и привржености напредним слободарским идејама. Још 1941. шдине примљен је у КПЈ. Његов чврст младалачки дух и револуционарни занос надахњивао је све који су га познавали. Већ 1942. године постао је члан среског комитета КПЈ за срез Бијело Поље и секретар среског комитета СКОЈ-а. Један је од организатора устанка у Бијелом Пољу 1941. године.

Маја месеца 1942. године повлачењем партизанских снага из Санџака и Црне Горе за Босну, Радоман је као опробани партијски радник и активиста, по задатку Партије, остао у позадини са групом бораца на илегалном раду. Тешки су били дани 1942/43. године у Санџаку. Насиље окупатора, паљевине кућа, стрељање партизана и симпатизера НОБ-е, велика страдања и протеривања партизанских породица, хапшења и силовања, су била свакодневна бестијања разуларених издајника и окупатора над недужним становништвом.

Но и у таквим условима дух овог револуционара није мировао. Радоман је често у контакту са народом. Храбрио је људе да не поклекну духом. Успевао је са групом активиста упркос четничких репресалија да формира скојевске и омладинске активе у селима Блишкова и Павина Поља, Коврена и шире околине. Тешки услови живота у земуници, у дубокој илегалности, учинили су да се Радоман разболи од тешке упале плућа. Скоро је био непокретан. Смештен је у кућу блиског рођака Стевана Секулића. Али услови лечења били су немогући. Постојала је опасност од провале. Радоман се пребацио из-

над села Коврена, на летњи сеоски катун. О њему се старао његов рођак, Вукојица Секулић. Вукојица је касније ухапшен и стрељан од четника у Шаховићима.

Радоман се опорављао од болести. Марта 1943. године са својом групом почео је организоване нападе на четничке команде места, штабове, патроле и поте_рна одељења. Доласком наших јединица из Босне Радоман се прикључио Трећој санџачкој бригади и учествовао у бици на Сутјесци. Поновним повратком делова ове бригаде на терен Санџака, Радоман активно помаже реорганизацију јединице бригаде, окупља нове борце и формира Бјелопољски партизански одред. Крајем августа 1943. године, формира се Павинопољски батаљон у коме је Радоман био комесар батаљона, све до формирања 4. санџачке бригаде 1. децембра 1943. године.

Радоман Секулић, већ као искусни политички руководилац, постављен је за комесара 1. батаљона ове бригаде. Као политичко-партијски руководилац у тек новооформљеној јединици много је учинио на учвршћивању борачког састава на омасовљењу партијске организације и уопште политичке свести борачког и руководећег састава батаљона. Био је популаран и омиљен руководилац батаљона.

Крајем децембра 1943. године, у једној тешкој борби 1. батаљона против надмоћнијих немачких и четничких снага, у селу Трновице код Пљевља, Радоман је тешко рањен. Пребачен је у централну болницу у с. Стожер. Остао је на лечењу дуже време. Није се више враћао у батаљон. По оздрављењу остао да ради на терену у бјелопољском срезу.

Као члан среског комитета партије и секретар омладине Радоман је неуморно обилазио сва села бјелопољског среза. Одржавао је многобројне конфсренције. Држао ватрене говоре на скуповима. Омасовио је скојевску организацију и помагао органима народне власти. Како рече један чланкописац о њему: „Данас је у Бијелом Пољу примио задужења, сутра је у Мојковцу, прекосутра у Коврену и Павином Пољу или негде на сасвим другом крају среза".

Једне априлске ноћи 1944. године враћајући се са омладинске конференције из с. Гранчарева, на путу за Шаховиће осећао је јаку премореност. Заноћио је у с. Селаковићи. Четничка банда Павла Ђурића наишла је овим правцем. Сазнали су да се ту налази познати партизански руководилац Радоман Секулић. Опколили су кућу. Позвали Радомана на предају. Родоман им је одважно одговарао пушчаиим хицима и бомбама. Целе ноћи трајала је драматична борба. Пред зору четници су наредили да фамилија изађе из куће. Кућа је горела. Радоман је давао јуначки отпор. Четници су насртали. Хтели су да га ухвате живог.

Кад се кућа почела рушити под јаком ватреном стихијом Радоман је бацио бомбу. Скочио је из пламена кроз прозор. Бацио је и другу бомбу. Четници су били збуњени. Родоман се пробио из опсаде. Видевши да је сам четници су насрнули. Унакрсном ватром тешко су га ранили. Пао је. Али опет је пронашао последњи атом снаге. Давао је отпор и успео се удаљити из убилачког кошмара. Но снага га је издавала. Четнички митраљески рафал му је поломио обе ноге. Још живог четници су га масакрирали.

Пионирски одред Основне школе „Ристо Ратковић" у Бијелом Пољу, носи име овог поносног борца Санџака.

М. Р.

Драг комунисша

После напорног ноћног марша 4. батаљона 4. санџачке бригаде, прва чета добила је задатак да нападне четнике на падинама села Крварице, да их разбије и продужи напад ка пл. Јелици и с. Гучи.

У освит зоре чета је стигла на полазне положаје за напад. Командир чете Добрило Драгаш дао је задатак чети и одредио распоред за напад на четнике. Положај четника налазио се на самој ивици села.

Са полазне линије, непосредно испред села, чета се кретала преко ливаде, на којој су се налазила ретка стабла воћњака. Као и увек, на челу чете кретао се њен командир, неустрашиви старешина, Добрило Драгаш. Његов лик одавао је складну гранитну фигуру, на коме су боре исклесале запажену тврдоћу и одлучност. Боре нису биле од година, већ од свакодневних борби, неспавања и недовољне исхране. Био је то дечак из Крушева, испод пл. Љубишње код Пљеваља, који у својој младости није знао за весело детињство и удобан живот. Младић, човек — који се од малена калио у револуцији кроз свакодневне борбе.

Чета је извршила јуриш на непријатеља. У стрељачком строју са борцима, раме уз раме, налазио се и командир Добрило Драгаш. Давао је пример храбрости својим борцима. У првом налету на непријатељске положаје смртно је погођен командир чете. Остао је лежећи иза стрељачког строја својих неустрашивих бораца. Био сам близу њега. Стао сам укочен, ћутао и безгласно плакао. Рекао сам његовом заменику да преузме команду чете и настави са нападом.

Донели смо га до прве куће. Био је погођен посред чела, али је давао знаке живота. Два дана се налазио у коми, подлегао је ранама.

Био је у батаљону и бригади омиљен као руководилац и комуниста. Потицао је из сиромашне сељачке породице. У партизане је ступио 1941. године, у Пљеваљски партизански одред, затим у 3. санџачку пролетерску бригаду (5. бат.), где је са истом прошао све борбе које је водила, као борац и старешина. Приликом формирања 4. санџачке бригаде дошао је за командира вода, а касније на дужност командира чете, на којој је и погинуо. Био је један од најомиљенијих и најхрабријих руководилаца 4. батаљона.

Милан Дубљевић

Углед личног иримера

Наш пропагандно-политички рад, уосталом као и у другим јединицама, носио је двоструко обележје; бројне активности на подизању идејно-политичке свести бораца и старешинског састава о циљевима народноослободилачке борбе и пропагандно-политички рад на терену где су боравиле, или се кретале, наше јединице. Носиоци пропагандно-политичке активности биле су партијска и СКОЈ-евска организација. У почетку у бригади је било мало чланова КПЈ. Није се могао попунити ни руководећи састав чета и батаљона. Али партијска и СКОЈ-евска организација су се брзо повећале и постале моторна снага свеукупног живота и рада у јединици. Интензивним идејно-политичким радом читав борачки састав је уздигнут за успешно политичко деловање на терену у свакој прилици.

У садржају политичке линије Партије за активност на терену истицало се неколико најважнијих питања: упорно објашњавање народу циљева народноослободилачког рата и перспективе живота у слободној земљи. Коришћен је сваки сусрет са становништвом: на њиви, ливади, за време боравка у кући, у предаху између две борбе. Било је неписано правило да не сме проћи ни један дан, да сваки борац не разговара са људима са којима је имао сусрет. Поред појединачних и групних разговора одржавали смо конференције по селима и засеоцима. Читане су вести, објашњавана је ситуација у нас и свету, стање на фронтовима. Говорено је о циљевима НОБ-а, о томе зашто је КПЈ, са осталим родољубивим елементима, повела борбу. Говорило се о потреби ступања у јединице, раскринкавала намера окупатора и његових бројних сарадника. Сваки борац се трудио ла објасни шта је суштина непријатељских парола као што су: „још није време за устанак", „треба чекати" итд. Најрадије смо разговарали и одржавали конференције са омладином. Њој су идеје НОП-а биле ближе, лакше их је прихватала, лакше се окупљала, брже ступала у акцију, а многи од њих су постали борци јединица наше бригаде.

Непријатељски расположени елементи и они који су падали под њихов утицај често су постављали питања: како комунисти гледају на веру, одобравају ли славе, венчања, крштења, хоће ли сви сељаци после рата морати у колхозе и сл. Стрпљиво смо све објашњавали. Било је увек осетљиво питање односа према верским осећањима и верским установама, посебно у мешовитим срединама какав је био Санџак. Ту је вековима сејана мржња између Срба и Муслимана, коју је подгрејавао и користио за своје циљеве окупатор и његове слуге.

Полазници политичког курса у Прибоју, јуна 1945. године

Народ је према држању и понашању бораца и јединица ценио народноослободилачки покрет. Због тога смо стално на четним и батаљонским конференцијама говорили о значају правилног односа бораца према народу за даљи развој и успех наше борбе. Анализирани су наступци сваког борца, старешине и јединице и указивало се на неправилности. Дубоко смо веровали да непријатељска пропаганда неће имати успеха када народ види исправан став наших јединица.

То је била најбоља, очигледна пропаганда, поготово када је народ поредио однос наших јединица са окрутним понашањем четника, муслиманске милиције и осталих сарадника окупатора.

Посебно се радило на изграђивању правилног односа бораца и јединица према народној власти. То се питање стално налазило у центру пажње политичког рада јер се народна власт стварала кроз

развој ослободилачке борбе и револуције. Људи који су радили у одборима били су често неуки. То није давало право да се заобилазе и ради мимо њих. Први задатак, доласком на одређени терен, био је обавестити све ко су одборници, ступити у контакт са њима и сарађивати у свим акцијама. Тиме је подизан ауторитет народне власти и њено учвршћење. Задржавање на неком терену, где нису постојали народни одбори, руководства јединица, у сарадњи са позадинским радницима, организовали су конференције са народом на којима су бирани органи народне власти.

Снабдевања јединица храном, обућом и сл. вршено је преко одбора народне власти. Руководствима и борцима било је најстроже забрањено да се снабдевање врши без учешћа одборника. Имовинско стање сваког појединца у селу знали су само одборници. Ако нешто нису знали како треба урадити, помагали смо их. Сваки неправилан поступак бораца, интенданата и економа, када би се за исти сазнало, оштро се критиковао, у тежим случајевима и кажњавао. Строго се водило рачуна о народној имовини: није се смело кретати преко њива засејаних житом, газити ливаде, коњи су напасани тамо где је одборник или домаћин одредио; они су утврђивали где се може узети сено, коже од заклане стоке — ако нису искоришћене за обућу бораца враћене су власнику или одбору. Самовољно узимање било чега из кућа је забрањено. У случајевима претреса кућа сарадника окупатора, увек је морао бити присутан неко од чланова домаћинства.

Стално се борцима објашњавало да поступци бораца и јединица морају бити у складу са политичком линијом Партије, високо морални. То је имало немерљив утицај у опредељивању народа против окупатора и издајника.

Вуле Брашанаи

Доследан револуционар

Породица Благоја Перуновића, по слободарској, револуционарној и борбеној традицији, спада међу најистакнутије породице пљешивичког краја бившег никшићког среза. Она је по својим људским квалитетима могла бити и била је само честита, патриотска, часна и комунистичка, која је у НОБ и револуцији, учествовала непрекидно од првих устаничких дана 1941. године.

Благоје (Голубов) Перуновић, рођен је 10. августа 1906. године у село Дреновштица, општина Никшић, у сељачкој сиромашној, честитој породици. Рано се укључио у напредни револуционарни покрет. За члана СКОЈ-а примљен је 1934. а члана КПЈ 10. фебруара 1938. године. Учесник је познатих демонстрација у Никшићу које је организовала КПЈ против ненародних режима пре рата. Уочи јулског устанка 1941. године постављен је за командира герилске партизанске групе, а затим командира Доњопјешивичке чете, која је под његовом командом учествовала у пљеваљској бици 1. децембра 1941. године са осталим снагама Црногорског НОПО. Формирањем 5. пролетерске црногорске НОУ бригаде, месеца јуна 1942. године, Благоје постаје командир чете и заменик командира батаљона. Учесник у свим биткама које је водила ова прослављена бригада НОВ и ПОЈ.

За команданта 1. батаљона 4. санџачке НОУ бригаде Благоје је постављен месеца марта 1944. године. Сви борци батаљона су брзо сазнали о његовим људским квалитетима, да је предратни комуниста, да поседује богато револуционарно и борбено искуство. Сем тога Благоје — Блашко како су га борци 1. батаљона ословљавали, стекао је њихово неизмерно поверење, пре свега, својом једноставношћу, непосредношћу, примером личног угледа, брижним односом према борцима, личним способностима као команданта у свим борбама, јер је увек био у њиховом борбеном поретку. Чим би борци чули његову команду за борбу, одмах би силовито јуришали, јер су били сигурни да их храбри и одважни командант Блашко поуздано предводи у борби за извршење постављеног задатка. С разлогом су борци пред полазак у борбу певали: ,,Нема боја, да се бије, где батаљон први није", или ,,А ој Блашко команданте, твоја војска поздравља те . . .".

Блашко не само што је код бораца био оличење правог команданта, он је био и више од тога, њихов најнепосреднији друг, борац, пријатељ и васпитач. Познавао је борце не само по имену, већ и њихове људске особине, ратничке квалитете, код неких и одређене слабости. Снагом личног примера и морала, великим искуством као прекаљен комуниста, стрпљивим и садржајнијим радом, изграђивао је праве

Благоје Перуновић, командант 1. батаљона 4. бригаде

другарске међуљудске односе. Био је од ретких команданта — градитеља правилних међуљудских односа. Ведрином духа, присношћу, искреношћу, принципијелношћу правог комунисте, снажно је деловао и на борце и руководиоце при сваком сусрету. Био је, како су често истицали борци, подједнако командант и политички комесар, друг и комуниста, подјенако драг и омиљен код свих припадника свога 1. батаљона.

Крајем 1944. године Блашко је постављен за начелника штаба 4. бригаде, а после рата и командант 5. санџачке НОУ бригаде. Као искусан старешина, постављен је на дужност команданта војног округа у Приштини, и на тој дужности је остао до пензионисања у чин потпуковника. До краја живота неуморно је и активно радио у друштвено-политичким и другим организацијама. Био је члан Покрајинског комитета СК Косова, члан Републичког СУБНОР-а СР Црне Горе. Као делегат КПЈ, односно СКЈ, учествовао је на V, VI и XI конгресу СКЈ. Носилац је „Партизанске споменице 1941" и многих ратних и мирнодопских одликовања.

Умро је у осамдесетој години живота, 14. фебруара 1986. године, као члан ОК СКЦГ општине Никшић, као доследан револуционар, који је увек корачао правим путем у борби за остваривање идеала за које се истрајно борио. Оставио је велика дела која ће подсећати његову породицу, његову генерацију и генерације које долазе, борце његовог Првог батаљона, на нашу тешку борбу али славну победу.

Милован Кувавац

Борац из слободарске породице

Милан Зечевић био је дете сиромашног сељака из засеока Оџићи у бив. мељачкој општини, код Пљеваља. Рођен је 1925. год., од оца Радована — Бешура и мајке Милице.

Маштао је, као и сви његови вршњаци, да се, по завршетку основне школе, домогне Пљеваља и да настави даље школовање. Међутим, немаштина у кући, бројна породица (шесторо браће и сестара), земља посна и тешко обрадива, нису му дозволили да му се жеље остваре. Остао је у селу и са својим родитељима, браћом и сестрама радио је на оскудном имању, чувао стоку, а често радио и код других, имућнијих, сељака да би помогао око исхране породице. Тако га је затекао рат 1941. године.

Још малолетан, имао је тек 16 година, стао је на страну оних који су устали у одбрану части и достојанства свога народа. Нашао се под заставом партије са својом старијом браћом. Одмах је показао да је, иако млад по годинама, зрео и постојан. Да је способан за извршавање и најтежих задатака.

Ступио је у Мељачку партизанску чету почетком 1942. године и све нас је задивио својом неустрашивошћу и јунаштвом, које је испољавао у свим борбама. Сматрао је срамотом одступити пред непријатељем или пузећи вршити пребацивање. Био је усправан чак и у најтежим борбама, па су га, његови старији другови, саветовали, а понекад и грдили зашто не узме заклон, зашто не легне и тако смањи мету. Понекад смо се са њим морали и посвађати због тога.

Једном приликом 1942. године, на месту званом Бјелово Брдо, наша јединица водила је борбу са четницима из околине Пљеваља. Растојање између нас и четничких положаја било је око три стотине метара. Једног момента Милан је позвао четника Тода Марковића, кога је познавао и изазвао га на једну врсту двобоја. Рекао му је да ће први изаћи из заклона и стати да га Тодо гађа из пушке са пет метака, па уколико остане жив да њему четник Тодо Марковић изађе из заклона да га он гађа само једанпут. Сви смо га одвраћали од тога, па чак покушали и силом да му спречимо излазак из заклона, али нам то није помогло. Остао је доследан самом себи и датој ријечи. Сећам се како је стајао. Десном руком се подбочио на карабин, а левом је хладнокрвно приносио устима цигарету и пушио некакву крџу. Био је усправан и пркосио смрти, као храст који се не да савити ни пред највећом олујом. Дах нам је свима застао очекујући шта ће се догодити. Четник је мирно, лежећи почео да гађа: једном, двапута, три и тако испалио свих пет метака. Куршуми су парали земљу око Миланових ногу, а ниједан га није погодио. А затим је он

викнуо „Тодо, ја остадох жив, ако си човек и мушко изађи да те ја гађам само једанпут". Али, Тодо није одржао ријеч.

Формирањем Четврте санџачке бригаде ступио је у њене редове и убрзо постао пушкомитраљезац у другој чети првог батаљона. Његова неустрашивост и јунаштво брзо су постали познати свима у батаљону. Понекад смо покушавали и да га сачувамо, да га изоставимо из неких акција или да му дајемо мање опасан задатак. Нисмо у томе успевали, јер се Милан, одмах, врло енергично побунио, говорећи да он није кукавица која жели да по сваку цену сачува живу главу. „Моје је место — говорио је — у стрељачком строју, у првим борбеним редовима, тамо где се јуриша, где се решава судбина борбе. Да сам хтео да се чувам и кријем главу не бих био са вама, већ негдје тамо у позадини у некој смрдљивој рупи".

И заиста, био је такав у свим борбама. Сећам се када смо заузели Рудо ноћу 31. јула и 1. августа 1944. године. Били смо тучени јаком ватром са супротне стране реке Лима, па смо, прилазећи мосту пузили јарком поред цесте који је био пун воде од непрекидне кише која је падала те ноћи. Милан није хтео да пузи. Ишао је усправно, отварајући у покрету ватру на четнике из свог пушкомитраљеза. Такав је био и приликом форсирања Лима у рејону Старо Рудо. Међу првима је загазио у мутне таласе набујале реке и када је дошао до средине, сачекао је остале борце помажући им приликом преласка на супротну страну.

Такав је био друг Милан у свим борбама које је водила бригада и њен први батаљон. Сећам се борби на Брашанском Брду, Оградама, Барицама, Врбову, Кокином Броду и других. Увек је био први или међу првима. Другачије није могло ни бити, јер му, његова неустрашивост и храброст нису дозвољавали да заостане.

Стално смо стрепели за њега. После сваке борбе, било дању или ноћу, питали смо један другог да ли се Милан вратио жив из борбе.

И тако су пролазили дани, низале се борбе и победе које је водила Четврта санџачка бригада, у којима је Милан учествовао као један од челних бораца. Али, дошао је тај кобни 20. октобар 1944. године, када су јединице Четврте санџачке бригаде извршиле напад на четнике Драже Михаиловића у рејону Ариља. На челу батаљона, са пушкомитраљезом, налазио се Милан. Јуришајући косио је непријатеља дугим рафалима, прорећујући њихов стрељачки строј. Борба је била жестока. Смењивали су се јуриши један за **дру**гим. Чули су се повици бораца „јуриш напред", међу којима се Миланов громки глас издвајао од осталих, исто као што се и његов „шарац" са својом „песмом" разликовао од осталих пушкомитраљеза. Овога пута није имао ратничке среће да га непријатељски куршуми мимоиђу, као што су у свим ранијим борбама пролазили поред њега. Отварајући ватру из стојећег става, био је покошен рафалом непријатељског пушкомитраљеза. Пао је заједно са својим, исто тако храбрим командиром чете Перком Џувером, водећи чету у јуриш против четника.

Тешко рањен, на носилима, тражио је воде да покваси осушена уста и да још једном поведе песму и запева: „Наша борба захтијева кад се гине да се пјева".

Био је један од оних за које народна пјесма каже: „Могао је стићи и утећи и на страшном мјесту постајати".

М. *Радовић*

У борби. први
V *одступању последњи*

Љуће је село на домак Пљеваља, где су се били утврдили четници. Бранили су гарнизон и Италијане, а затим Немце у Пљевљима. Ископали су ровове, направили бетонске бункере, права утврђења.

Четврта Санџачка бригада изводила је борбена дејства око Пљеваља. Често су јединице 4. бригаде, у садејству са 3. бригадом, више пута са једним батаљоном или четом, нападале на Љуће. Тих напада и чарки било је скоро свако друго или треће вече. Било је и озбиљних напада у току јануара и фебруара 1944. године. Ево неколико примера.

Командир Прве чете Четвртог батаљона био је Обрад Чеперац. Пример храбрости и неустрашивости. Уз њега су борци постали заиста храбри и смели. Били смо смештени у селу Какмуже, у кући Бајчетића. Кад би год ишли да нападамо Љуће Обрад је био пред четом. Увек је у нападу био први, у одступници последњи. За његову храброст је везано и заузимање Љућа.

Група партизаики 4. бригаде, у Бајиној Башти, маја 1945. године

Једне вечери нападао је наш 4. батаљон. Командант је био Вукосав Бошковић, предратни комуниста. Када смо се приближили непријатељским положајима осута је ватра на нас из свих могућих оружја са којима је непријатељ располагао. Кад је осетио да нападамо само из једног правца прешао је у противнапад. Вукосав је био са нашом четом, његов заменик Радован Мрдак са другом четом.

Те вечери су нас Немци потисли преко Врбице. Малу, али набујалу речицу газили смо понегде до појаса. Снег је био до изнад колена. Било је хладно. Када смо дошли близу села Какмуже, где смо боравили, командир је затражио добровољце. Требало је да остану на Градини, као предстража од могућег изненађења од Немаца и четника.

Јавили смо се ја и Вучина Делић. Били смо чланови партије, командир и комесар. Са нама се тада јавило још неколико бораца. Било нас је јаче одељење.

На Градини смо остали око 2 сата. Дошла нам је смена, али били смо скоро непомични. Прво смо били мокри, газећи Володер, а на Градини је стално дувао оштар ветар, па се вода заледила. Једва смо дошли до кућа где смо били смештени. Тај моменат сигурно је остао у сећању сваког борца који је преживео рат.

У ноћи између 7. и 8. априла 1944. на Љуће је нападала цела 4. бригада и три батаљона 3. бригаде. Нисмо га заузели. Између 9. и 10. априла 1944. године напао је 4. батаљон 4. бригаде и 2. батаљон 3. бригаде. Тада је заузето Љуће. Утврђено Љуће заузето је уз велику храброст Обрада Чеперца и Милице Влаховић. Она је и остала на бункеру као бомбаш. Тај бункер је био бетонски, на коси. У њему су била смештена 2—3 тешка митраљеза. Могли су да туку на све стране и да бране Љуће.

Вукола Живковић

Тежак губишак за 3. чешу

22. фебруара 1945. године увече следило је наређење за напад на Горажде. За напад су одређене, колико се сећам 4. и 5. бригада. Било је и делова 3. бригаде 37. дивизије. Наша бригада са три батаљона 2, 4. и 5. нападала је са јужне стране града. Са леве стране реке Дрине 4. и 5. батаљон нападали су од 2. батаљона, равницом поред Дрине. Други батаљон је нападао на левом крилу бригаде, брежуљкастим тереном. На правцу напада батаљона био је Мишјак, и једно брдо, јужно од Горажда, на коме су Немци имали бункере и организовано упориште за одбрану Горажда.

Поласком из с. Јабука према Горажду, наша чета је добила задатак да напада на десном крилу батаљона, друга чета у средини, а прва чета на левом крилу. Ишли смо неко време колоном, затим се развили у стрелце и врло опрезно кретали. Кад смо стигли до прве линије одбране непријатеља, наишли смо на непоседнуте положаје. Продужили смо опрезно на другу одбрамбену линију непријатеља. Тамо су ровови били празни. Ту долази до наше велике грешке. Мислећи да се непријатељ повукао из Горажда. Немци су се били повукли на трећу линију, добро утврдили, притајили и чекали. Кад смо се приближили, отворили су јаку ватру. Доста, бораца избацили су нам из строја. Друга чета нашег батаљона налетела је на минско поље. Повећао се број рањених и мртвих.

Наша чета је имала срећу што је терен био изломљен. Били смо ниже у некој страни, заклоњени од ватре из бункера са Мишјака. Тукао нас је и шарац са једне џамије, са периферије града којој смо се приближили. Немцима је погодовало што је био снег и могли су нас осматрати.

Онако изненађени, полегали смо, заузели заклоне. Командир је наредио да се размакнемо и да пазимо на џамију. Наређено је једном нашем пушкомитраљесцу да отвара ватру на џамију.и штити наше наступање. Пушкомитраљезац је дејствовао. Немци су се притајили, али чим би приметили наше покрете отварали би јаку ватру.

Позвао ме је командир чете и наредио да пренесем наређење командирима водова. Показао ми је заклоњено место где да се повучемо, за допунску заповест. Само што сам кренуо на ивицу отвореног простора, са џамије ме је дочекао дуг рафал. Поред мене је снег пштао. Неко повика: „лези!" Скочио сам улево у неку јаругу. Дотрчаше с друге стране болничарка Станка Кнежевић, командир 2. вода Мирко Војиновић и борац Абаз Цурић. Питали су јесам ли рањен. Станка је рекла да су видели како кроз мене пролећу светлећи меци, вероватно, ране још не осећам. Поново сам рекао да нисам рањен. Про-

дрмали су ми руке и ноге. Установили су да нисам рањен. Продужио сам на задатак. Командири 1. и 3. вода повукли су водове у заклоњено место. Командир је издао заповест водовима за напад на бункер који се налазио на брду Мишјак, заграђен бодљикавом жицом, обезбеђен и минским пољем.

Нападали смо уз стрму страну, кроз храстову шуму, према бункеру. Све је било добро док нисмо наишли на жицу. Одатле на корак даље, жица је била на домак ватре из бункера. Немци су испаљивали ракете, осветљавали и гађали. Поред жице је доста рањених и погинулих бораца. Поред мене је погинуо Божидар Костић, командир одељења у трећем воду, борац Рамо (презимена се не сећам). Тешко је рањен у груди Милисав Пешић командир вода, борац Станимир-пирофанац и комесар Рајиф Вељовић. Притрчали смо ја и Абаз Цурић, који је био одређен као болничар за извлачење рањеника и Симо Тодоровић, курир у чети. Комесар је био рањен у кук. Није могао да макне. Повукли смо га у заклоњено место. Цурић је неким грубим платном завио рану. Имао сам ћебе. Ставили смо комесара, ухватили за крајеве и носили. Он је јаукао, кост у куку била је смрскана. Цурић је био одслужио војску (мислим био и наредник). Направили смо импровизована носила. Комесара смо однели до реке Дрине и ставили у чамац. Абаз је отишао да прати комесара до болнице. Са зебњом смо чекали да се врати.

Рањавањем комесара Раифа Вељовића чета је остала готово без руководства. Командир је погинуо, комесар рањен, помоћник комесара на курсу у Пљевљима. Остао је само Иван Томић. После рањавања комесара, у чети се приметила потиштеност. Сваки борац је жалио и са стрепњом очекивао вест о његовом здрављу.

После борбе на Мишјаку повукли смо се у село Брда, јужно од Горажда. Кад год сам ишао у неки вод по задатку борци ме питали има ли вести о комесару. Био је вољен од свих бораца у чети, добар друг и руководилац.

Радомир Манчић

Ушао је у песму за живоша

Има бораца чији лик у мојим сећањима не бледи временом већ постаје јаснији, пунији, свеобухватнији. Ти драги ликови ми се често враћају и сваки пут откривам у њима нове детаље и карактерне црте. Питам се: како то раније нисам запазио. Један од таквих је и Марко Томашевић.

Необичан је његов животни пут. Рођен 1914. године у сиромашној породици, која са четири хектара кршевите и неплодне земље у бабинском засеоку Мркића ограда није могла да исхрани породицу од десет чланова.

Марко, уосталом као ни шесторица браће и две сестре, није имао детињство. Кора опорог овсеног хлеба или шака качамака, стицала се надничењем оца у имућнијим кућама, или напорним прањем веша мајке у градским породицама. Сва деца, па и Марко морала су у најам. Бољих решења није било. Тешко се живело. Али је то била и велика школа живота и стицања сазнања, која ће касније послужити за правилну оријентацију у данима који су неумитно долазили.

Упознавши све тегобе живота још у детињству, након одслужења војног рока, прихватио је службу жандарма у старој Југославији, где је провео скоро три године. Био је краће време и у дворској стражи. Тако је имао прилику да види сјај и раскош око краљевског двора. Служба жандарма није га одвојила од народа. Помогла му је да боље схвати неке истине. Повезао се са напредном радничком и студентском омладином у Београду, где је и дочекао капитулацију. Уз доста тешкоћа и перипетија вратио се у родни крај.

Када су почеле припреме за устанак Марко се одмах, недвосмислено, определио за НОП, иако су на њега вршени притисци, претило се и давана обећања као бившем жандарму да ступи у четнике. Године 1941. постао је припадник Бабинског партизанског вода. Краће време био је и његов водник. Потом одлази у Милешевски батаљон, где постаје водник и са батаљоном учествује у борбама по Санџаку и Црној Гори.

За време боравка наших снага у Босни ради на терену. Постао је кандидат за члана КПЈ, а 1943. године постаје и члан. Након ослобођења Пријепоља постаје командир чете у Милешевском партизанском одреду и учествује у свим борбама које одред води. Крајем новембра одлази у Пљевља са око 200 бораца и 1. децембра 1943. постављен је за командира 1. чете 2. батаљона IV санџачке НОУ бригаде. Са 2. батаљоном пролази све окршаје, увек у првим редовима. Његов живо-

тни пут комунисте и руководиоца угасио се 28. августа 1944. године у жестокој борби против Немаца на падинама планине Муртенице, у селу Негбини. У жељи да збаци Немце са једног ћувика повео је борце У ЈУРИШ али га је са мале раздаљине у груди погодио немачки официр. Био је то тежак губитак за батаљон, и све нас који смо га боље познавали, тим тежи што је само неколико сати раније пао и командир 2. чете овог батаљона, Рабреновић.

Стицајем околности имао сам могућности да Марка упознам у раду на терену, у часовима одмора и ратним окршајима. Средњег раста, снажан, динамичан, увек у покрету, добар друг, човек, комуниста, храбар борац. Одликовао се скромношћу, истицао примером у борби. Војничким знањем надвисио је све у чети, па и шире. Захтевао је од својих бораца дисциплину, али свесну и зато је био вољен. Бринуо се о борцима. Често је свој сан прекидао да би видео да ли борци спавају и какво је обезбеђење. За оне који су били у тренутним тешкоћама нашао би увек речи охоабрења. Никада није био уморан, никада се није жалио. О своме животу није довољно водио рачуна, а борио се да сачува животе својих бораца. За њих је куцало његово срце. Због своје храбрости и људских врлина још за живота је у песму ушао. И данас се у његовим Бабинама може чути како омладина пева о Марковој погибији.

Животна судбина Маркова је прича за себе. Ненародна власт старе Југославије га је спремала да је чува. Али он је и живот дао да буде срушена. На Љеним развалинама могао се градити нови живот, за касније поколења.

Војин Брашанац

Где нема скојеваца нема ни правог рата

У партизанима су се често одржавале конференције јединице. Најчешће су биле четне и батаљонске. На њима се највише дискутовало о борбеним акцијама, политичкој ситуацији код нас и у свету и о другарству.

Трећи батаљон 4. санџачке бригаде, у јануару 1944. године није имао прилике да се окупи, иако се указивала потреба. Батаљонска конференција била је крајем децембра 1943. године у с. Локвицама, у кући Петра Крвавца. Руководио је комесар батаљона Радомир Медојевић. На тој конференцији, поред осталог, дискутовало се о војничкој обучености бораца.

У јануару 1944. године, 3. батаљон се налазио у с. Шљиванско, ноћу у акцији, а дању на положају. Тих дана штаб 4. бригаде био је, у Шљиванску, организовао курс за командире (војни курс), на коме су се слушаоци обучавали војничкој вештини. Курсом је руководио Миливоје Сарић, командир чете у 3. батаљону, касније командант батаљона. Курсисти су дању слушали наставу, ноћу одлазили у своје јединице и у аккције. Ради тог курса трећи батаљон је био ангажован сваког дана, тако да за такозване слободне активности није остајало нимало времена.

Чедо Друловић у књизи „Четврта санџачка бригада" за ангажовање 3. батаљона у јануару каже: „. .. за време трајања курса, штаб 4. бригаде одржавао је сталну борбену активност 3. батаљона, ангажујући га према положајима непријатеља око Пљеваља".

Одржаване су и кратке конференције по четама, на којима се вршила критичка оцена дотадашњих борби и акција. Али разговарало се и о другим питањима: о односима међу четама, снабдевању, другарству и сл. Питања су се, како је говорио Малиша Шћекић, комесар батаљона, „гомилала". На једној батаљонској конференцији требало је критички и самокритички изнети негативне појаве и слабости у снабдевању. Од те конференције смо се мало прибојавали. Питање исхране било је врло актуелно. Стално се оскудевало у најосновнијим артиклима. Говорило се како да интендант батаљона боље расподели следовање хране по четама, муниције, изношењу рањеника из борбе и указивање помоћи, стављање у колектив хране добијене од куће, заједничко дељење дувана и слично. Углавном једнако и равноправно се критиковало од борца до команданта и комесара батаљона. Сви су такву критику прихватили. На то смо били и навикли. Једино је интендант батаљона Јокан Смоловић на сваку примедбу реаговао доста бучно. Јокан је био храбар борац и добар интендант. Снабдевао

Радисав Зечевић, интендант 1. батаљона 4. бригаде са девојкама из с. Крће 1944. године

је батаљон, можда, боље него и један интендант батаљона у бригади. Залазио је близу нерпијатељских положаја, где нико није смео и доносио храну. Код расподеле хране по четама био је правичан.

Крајем јануара батаљон је из Шљиванска прешао у Влаовиће. Неколико дана није било борбених акција. То време је искориштено за одржавање разних састанака по четама, за предавања, шишање, прање одела и друго. Комесар батаљона Малиша Шћекић заказао је конференцију батаљона, одредио са командантом батаљона дневни ред и време. Конференција је заказана у кући Пуповића у с. Влаховићи. Командири чета су обавестили колико је бораца одсутно. Малиша Шћекић је предложио дневни ред. Извршавање задатака сваке чете и сваког борца у последњим акцијама и другарство. Друга тачка политичка ситуација код нас и у свету. О првој тачци дневног реда говорио је командант батаљона Лазар Попивода. Говорио је о себи, како је примао задатке од штаба бригаде, како је давао задатке појединим четама, где је у томе грешио (самокритички се осврнуо на себе, као пример осталима да се самокритички осврћу), како је која чета извршавала задатке. Истицао је и позитивне примере: храброст командира прве чете Миливоја Сарића и командира друге чете Љубомира Вујичића. Били су стално међу борцима и у јуришу. Од бораца, колико се сећам, истакао је Иса Мартиновића, Војина Булатовића, Миливоја Зарубуцу и друге. После њега говорили су командири чета по реду: командир прве чете Миливоје Сарић, командир друге чете Љубомир Вујичић и командир треће чете Милош Џарић. Сваки је, по правилу, прво говорио о својим пропустима, па о успесима и недостацима других бораца.

Док се говорило о борбеним акцијама ишло је брже и без великих устезања. Кад се говорило о другарству дискусија је била шира: ко

има дувана а не дели са друговима, ко од куће добија нешто од хране и како дели с друговима, ко је помогао изношењу рашеног друга из борбе и слично. Под другарством говорило се о свему што се сматрало да је добро и лоше. На пример, Рамиз Алагић је критиковао командира 2. чете што истрчава у јуришу, може погинути, како је рекао „за џаба". Малиша Шћекић критиковао је интенданта Јокана Смоловића што се није постарао да за изнурене другове набави варенике (слатко млеко). Јокан је, по навици, као „из топа" одговорио, да то није болница, да није дужан и не зна никог лечити, а ко је болестан нека иде у болницу. Павле Ровчанин критиковао је Мираша Балтића што му није дао „безец". Мираш је признао грешку. У исто време критиковао је Павла. Није хтио да га обрије док му не да дувана. Обријао га је до пола, а онда рекао: „дај дуван или ћеш остати необријан док Пљевља не ослободимо".

Ређала се добронамерна и искрена критика. Одужила се дискусија. Једва смо чекали да пређемо на другу тачку. Увек је била интересантнија. Стално се нешто ново сазнавало о догађајима у земљи и свету.

О политичкој ситуацији говорио је комесар батаљона Малиша Шћекић. О ситуацији у нашој земљи: који су крајеви ослобођени, које су нове јединице формиране, о предстојећем продору у Србију, која су политичка тела основана, о поразу четника у свим акцијама итд. О светској ситуацији говорио је о надирању Црвене армије и њеном приближавању нашим границама, о отварању Другог фронта, ко су нам све савезници, о издајству избегличке владе.

После његовог излагања развила се дискусија, постављала су се питања. Мијајло Стожинић је питао зашто већ једном не нападнемо на Пљевља, можда бисмо их ослободили, а овако смо се сваког дана мучили, гладни, голи и боси, тамо бисмо нашли хране и одеће. Зима је била сурова и хладна. Немци и четници су нас, скоро сваког дана нападали. Ми смо их дочекивали, нападали и враћали. Било је питања и о Другом фронту, ко треба да га отвори, кад ће отпочети и слично.

Петроније Удовчић дремао је у једном ћошку. Изненада је поставио питање: „Друже комесаре, кажи ти мени, има ли скојеваца у америчкој војсци"? Комесар му је одговорио да нема. „Е", вели, „кад нема тај се фронт неће ни отворити". Сви смо се громко насмејали. Сматрао је да тамо где нема СКОЈ-еваца, нема ни правога рата.

После оваквих конференција осећали смо се некако сигурнији, за рад орнији, сигурнији у себе и другове.

Милош Вујичић

Од вашреног кршшења до СКОЈ-а

По доласку допунских батаљона са подручја пиротског војног округа за попуну 37. санџ. дивизије, моја допунска чета је стигла у Нову Варош, где се налазио штаб IV санџачке бригаде.

Штаб бригаде нас је распоредио у 2. батаљон 4. бригаде, размештен у селу Радојина. Команда 2. батаљона је један број бораца, а међу њима и мене, распоредила у 3. чету. Нас тројица (сви из једног села) распоређени смо за курире у команди чете. Командир чете био је Војин Рабреновић. Мислим да је био из околине Бијелог Поља, заменик командира чете био је Иван Томић, из околине Колашина, комесар чете Раиф Вељовић из Пријепоља, помоћник комесара чете Вељко Томовић из с. Лепенац-Мајковац. Болничарке Кнежевић Станка из с. Вашково и Деса Богојевић из околине Ариља.

Сутрадан нас је позвао командир чете и упознао са задацима који нас очекују. Показао нам је у којим кућама су размештени водови и упознао са командирима водова. Командир 1. вода био је Бошко Гледовић, 2. Мирко Војиновић и 3. Милисав Пешић.

Истог дана почео је војнички живот. Од нас четири курира тројица смо добили пушке. Четврти, кад иде на задатак, узимао је пушку некога од нас.

У селу Радојину задржали смо се неколико дана на одмору. Онда је следило наређење да нападнемо положаје Немаца на месту Челице, код Бистрице, западно од Нове Вароши. До с. Рутоше кретали смо се уз стрмо брдо, а затим се спустили према Лиму. Једном удолином зашли смо Немцима иза леђа. Командир вода је позвао командире одељења и показао где се налази непријатељски бункер. Између нас и бункера налазила се "нека удолина. Из колоне развили смо се у стрелце. С друге стране бункера почели су наши да отварају ватру, вероватно одређени од стране команде батаљона као варка, да Немцима скрену пажњу и олакшају наше приближавање бункеру. Када смо се привукли близу, отворили смо ватру. У том моменту експлодирала је бомба. Неко од наших са левог крила је одговорио. После експлозије бомбе непријатељ је престао да отвара ватру. Појурили смо навише. Кад смо стигли код бункера непријатељ је одступио низ стрму страну. Али, Немци су отворили ватру са ћувика десно од нас. Прецизно су гађали у правцу бункера и около. Повукли смо се око 30 метара иза, тклоњени од непосредне ватре. Са тих положаја непријатеља је потиснуо 4. батаљон наше бригаде. То је било моје прво ватрено крштење.

После ове борбе повукли смо се према селу Рутоши и задржали испод самог врха, где је постављено обезбеђење. Остало људство се

сместило у једној великој кући. Била је то школа или кафана, не сећам се. Било је прошло пола ноћи. Били смо уморни и одмах поспали. Али, требало је стално обилазити положаје. Неко је позвао курира. Устао сам и пошао на положај, пренео што је било наређено. Тек што сам легао опет сам позван. И тако за редом четири пута. Командир је спавао. Пети пут је опет неко зовнуо: курир! Устао сам. У том Милић Батрић, пушкомитраљезац из друге чете и Светозар Томовић делегат 2. вода наше чете, као по команди, иако тако дремовни, рекоше: „Не можеш ти ићи. Буди друге курире". Било их је још пет. Три из друге и два из треће чете. Одредише другу двојицу. Тада се пробудио командир наше чете. Рекоше му да сам четири пута ишао на положај сам. Командир је наредио да без његовог наређења не смем нигде ићи. Говорили су да сам вредан, сналажљив у кретању, по мраку и на непознатом терену.

После извесног времена болничарка Станка Кнежевић једног јутра рекла ми је: „Кушо! решили смо да те предложимо за стрељање". Смешила се. Уствари, предложили ме за пријем у СКОЈ. На састанку актива Велизар Обрадовић је објаснио какав треба бити скојевац, које су обавезе и задаци СКОЈ-евца.

Радомир Манчић

Борбеносш, другарсшво и правичност

У Четврту санџачку НОУ бригаду, 3. батаљон ступио сам крајем 1944. године. Са мном је дошло доста омладинаца из мог краја. После краће обуке у селу Рутоше, код Нове Вароши, укључени смо у борбе поред Лима. У тим борбама стицали смо искуства која су нам касније добро дошла, у борбама око Јабуке, Фоче, Устиколине, Романије, а посебно Горажда и Сарајева.

У Четвртој санџачкој бригади примили су нас као праве другове. Иако сам тада био млад и неискусан, у новој средини осећао сам се врло пријатно. На сваком кораку о нама су посебно бринули руководиоци. Посебно сам их ценио. Не само по великом борбеном искуству него и по другарству и правичности. Ми Лужанчани смо уз те руководиоце расли, учили, ратовали. За врло кратко време, од голобрадих омладинаца са села, постајали смо добри борци и руководиоци.

Како је време одмицало, постајали смо борбено способнији и искуснији. Расло је и поверење према нама. Даване су нам и руководеће дужности. Уз наше руководиоце који су примером храбрили и у свим борбама предњачили, брзо смо сазревали. Ишли су испред нас. Бодрили нас у јуришима и сами јуришали. Миливоје Зарубица, командир 2. чете, у једној борби нашао се на поостору Подроманије. Излажући себе опасности склонио ме са брисаног простора и спасао сигурне смрти.

Код Соколца и Боговића, испред Сарајева, нашим 3. батаљоном командовао је Милован Крвавац, храбао, пожртвован, добар борац и руководилац. У једној ноћној борби, средином марта 1945. године, на положају Подроманија, успели смо да овладамо немачко-усташким положајем. Ујутру Немци су извршили противнапад. Дошли су блиндираним возом из Сарајева. Били су маскирани у белим униформама. Овако маскирани приближили су се на 30 до 50 метара до наших положаја, и са свих страна на нас отворили убитачну ватру из свих врста оруксја. Била је то страшна борба. Сигурно да би ту претрпели велике губитке да није било команданта Милована Крвавца. Уз мање губитке успео је да извуче батаљон из обруча, у који су нас Немци били уклештили.

Након ове борбе, после неколико дана, вршили смо активне и изненадне нападе на овом важном путном правцу према Сарајеву. Једне ноћи наш вод је добио задатак да са две десетине заобиђе Црвене Стијене. Био је то један од јако утврђених немачких положаја на Романији. Требали смо да испитамо снаге непријатеља у циљу припреме пападa. Међутим, овај вод није добро познавао терен. Упао је у клопку, одакле се по дану није могао вратити у своју базу. Добио сам за-

датак да са својом десетином пронађем изгубљени вод и да га другим правцем доведем у базу. У десетини сви борци били су чланови СКОЈ--а. Иако нисмо имали радио-везу и друга техничка средства, десетина се, ипак, успешно снашла у густот и снегом покривеној шуми. Добро загледајући отиске ногу по снегу пратили смо кретање нашег вода. Било је различитих отисака. Ипак, разлучивали смо који су отисци наших бораца, а који немачких војника. Немачке отиске смо препознавали по томе што су се јасно распознавали трагови планинских цокула или чизама. Отисци корака наших бораца били су глатки јер је већина носила опанке. Тако смо пронашли вод и вратили у базу. Због сналажљивости и одређене храбрости неколико доутова је добило одликовање. Поред одликовања неколико другова је примљено у Комунистичку партију Југославије. Од тада до сада стално се налазим у редовима нашег Савеза комуниста. Од борца сам израстао у руководиоца са чином капетана I класе.

Тимотије Милошевић

Перкова чеша

Првих дана устанка у Пљеваљском крају Перко Џувер је учесник у борби против окупатора. Својом борбеношћу и сналажљивошћу стекао је велико поверење својих сабораца и старешина. На борбеном путу партизанских јединица на проетору бившег Санџака израстао је у врсног командира чете. У многобројним борбеним акцијама све до доласка 4. санџачке бригаде у Западну Србију, Перкова 2. чета, 1. батаљона била је чувена по успешном извршавању борбених задатака. Скоро увек са надмоћним снагама непријатеља. По томе је и названа ,,Перкова чета".

Перко Џувер

Перка Џувера борци и старешине су ценили и волели не само као умешног и храброг командира, него и као драгог и омиљеног друга. Борци су у Перка" имали пуно поверење у акцијама у којима је њихов командир увек био на челу јуриша. У једној од многих таквих борби, са великом групацијом четника Драже Михаиловића, код Ариља, 20. октобра 1944. године, у жестоком окршају на челу своје чете погинуо је Перко Џувер. У тој борби смртио је рањен и Милан Зечевић, његов земљак и један од најхрабријих бораца „Перкове чете".

Р. Вуковић

Ко шо ијева горе

С јесени 1945. године, моја чета је имала усиљени марш од Пријепоља према Фочи. На путу између Јабуке и Пљеваља, на једној коси, ноћу (била је месечина), наређен је одмор. Одмарајући се буљио сам у месец и небо и онако инстиктивно запевао: „А да знајеш месечинко, које либе љубим ја, а ти не би, а ти не би за годину сванула".

Доле испод мене на коси чуо сам јак глас комесара чете Милана који виче: „Ко то пјева горе?". Другови су пренели да пјева Гања (тако су ме звали) јер сам по народности Бугарин. На комесарево питање уплаших се да ће ме узети на одговорност. Међутим, комесар је то проценио као велики морал код бораца. Тада смо били лоше обучени, слабо нахрањени, слабо обувени, јако уморни. Моје певање допринијело да будем примљен и у СКОЈ при повратку из Фоче на жа-

Полазници политичког курса 37. дивизије у Пљевљима 1944. године

буку, октобра месеца 1945. године, код Пријепоља. Не сећам се добро, али мислим да нам је секретар СКОЈ-а био неки Росић, а обавештајни официр Станко Ћосовић-Ћосо.

*

Почетком децембра 1945. године моја чета била је стационирана на одмору у селу Латвица код Ариља. Требало је да се иде на параду у Ивањицу, на дан годишњице формирања IV Санџачке бригаде. Како сам био бос, прилично здрав, то је на предлог водника Ибра одлучено да ми се доделе нове војничке ципеле. У торби сам имао нове, топле, вунене чарапе. Опрао сам ноге, обуо ципеле и замишљао сам како ћу у паради маршировати у граду Ивањици.

Уочи параде, после пола ноћи, одређен сам за млађег дежурног. Добијене нове ципеле добро сам очистио и намазао лојем који сам добио од кувара. Али, не лежи враже, ципеле сам ставио у рерну шпорета да се засуше и повуку лој. После сам задремао. За то време нове ципеле су скоро изгореле, усмрделе и задимиле целу просторију, у којој су борци спавали. Умало да се угушимо. Тако је моја велика радост претворена у жалост, нисам могао да учествујем на паради.

Михајлов Димитра Тодор

Да смо имали више соли у глави

Око 20. октобра 3. батаљон је упућен у село Годовик, код Ужичке Пожеге, на краћи одмор и политички рад на терену. Осим тога требало је да повременим нападима узнемирава Немце на комуникацији Чачак — Ужице и уништава четничке групе у околним селима.

Једног дана, после подне, помоћник комесара 2. чете држао је „час политичке наставе". Након читања вести разговарало се о животу у колхозима. У предавању су више пута помињане речи „кулачки елементи" и „кулаци".

Четној конференцији је случајно присуствовао и Мркоје Ракоче-Еић, курир и миљеник штаба батаљона. Када су борци почели постављати питања, за реч се јавио и Мркоје:

— Помоћниче, ја знам једног кулака!

— Одакле га знаш? Где је?

— Јуче сам пролазио суседним селом и у обору једног сељака избројим 14 свиња. То може бити само кулак.

После ове Мркојеве упадице настао је много живљи разговор. Постављана су питања о сиромашним, средњим и богатим сељацима. Вршена су поређења живота у Санџаку и Црној Гори са животом у овим селима, причало колико тамо свиња држи једно домаћинство, а колико овде и сл. Разговор о кулацима постао је честа тема.

Исхрана батаљона за време одмора се знатно побољшала. Интендант Јокан Смоловић је брзо утврдио ко су у селима активни четници, па је од њих првенствено узимао реквизицију уз давање признаница.

Једнога дана дотерао је Јокан две веће, добро угојене свиње. Кувари су их брзо заклали, ошурили, исекли на комаде месо са сланином и то са пасуљом кували у казанима. Сви су се радовали богатом ручку. Међутим, организам бораца није могао да поднесе овако мастан оброк. Настао је масовни пролив и често трчање у оближње шумарке. Једва се могла саставити патрола и стража од здравих бораца.

Сутрадан помоћнику комесара чете пришао је десетар Милорад Шћепановић и полушаљиво рекао:

Удесише нас ови кулаци! Да ово није неки нови вид борбе против нас? Требало би да то размотримо на конференцији!

„Требало је да имамо више соли у глави, а за овај вид борбе кулака против нас лако ћемо" одвратио је помоћник.

Присутни су се насмејали овом надмудривању.

Вуле Брашанац

ШТАБ
IV САНЏ. БРИГАДЕ
Оп. бр. 67
10 јули 1944 год.
У 10 ч
Положај

РЕЈ1АЦИЈА

IV Санџ. Н.О.У. бригаде XXXVII Н.О.У. дивизије за вођене борбе са четницима 4, 5 и 6 јула т.г. а на положајима Бања — Рутоше — Радијевићи — Вилови — Акмачићи, као и Дрмановићи и Црнузи.

I. — НЕПРИЈАТЕЉ:

а) Јачина непријатеља била је око 700 четника и врло мало Њемаца, који су руковали са тенковима. Састав је био пјешадија.

б) Наоружаше непријатеља било је: 5 „бреда", 4 тешка и 6 лаких бацача и неколико пушкомитраљеза.

в) Морал непријатеља био је слаб, а активност такођер.

д) Непријатељ је прибјегао одбрани.

II. — НАШЕ ЈЕДИНИЦЕ:

а) У борби је учествовало 270 бораца, наоружани са 6 тешких митраљеза, 35 пушкомитраљеза, 3 противтенковске пушке, од којих је само једна дејствовала и 2 тешка и 3 лака бацача, од који су дејствовали само један тешки и два лака бацача.

б) Ток борбе: Наш 1, 2 и 4 батаљон извршили су покрет за прелаз на десну страну Лима ноћу 4/5 и тачно у 23 часа почело је насилно пребацивање преко Лима, које је трајало до 24 часа 4 о.м. Пребацивање је извршено испод села Калафатовића и Читлука. Непријатељ је био поставио аутоматска оруђа у непосредној близини газних мјеста на Лиму и бранио прелаз. Послије непуног часа борбе, нашим батаљонима је успјело да се под заштитом ватре из свих аутоматских оруђа и једног тешког и два лака бацача пребаце с десне стране Лима,[2] газећи исти, који је био дубок на појединим мјестима 1.50 м. Пребацивање је вршено без да се је људство свлачило, а сва аутоматска оруђа пренешена еу на леђима бораца. Чим је непријатељ осјетио да је успио прелаз нашим јединицама, отступио је у паничном бјекству. Наши су око 2 часа загосподарили свим положајима, које је непријатељ држао на сектору Бање. Наступило је гоњење непријатеља у правцу Кратова и Рутоша, гдје се он прибирао. Наш 3 батаљон, који је био остао с лијеве стране Лима, извршио је демонстративан напад 4 о.м. на Прибој, са положаја Црнузи (бункери италијански) на коси изнад самог Лима, да би олакшали прелаз нашим батаљонима с десне стране Лима.[3] 5 о.м. разбијене четничке банде из Рутоша и околних села скупиле су се у Нову Варош, гдје су намјеравале да се приберу и бране варош. 6 ов.мј. наша два батаљона у 2 часа ушла су у Нову Варош без борбе, јер је непријатељ напустио варош око 18 часова 5 ов.мј. и посјео полоажје испред села Дрмановићи — Вилова и Акмачића. Наш један батаљон у садејству са I Батаљоном III Санџ. пролет.

бригаде продужио је гоњење непријатеља и на безименој коси испред с. Дрмановића сукобио се са четничким бандама, којим је командовао бандит Калаит. Послије једног часа борбе непријатељ је отступио у правцу с. Вилова и Радијевића. По чишћењу четничких банди у с. Дрмановићима смјестио се је I Батаљон III Санџ. бригаде, а наш 2 батаљон продужио је са гоњењем непријатеља у правцу с. Радијевића. Десна колона, пошто је успјела да протјера непријатеља преко р. Увца, задржала се на положајима изнад села Дрмановићи — Радијевићи. Лијева колона од наша два батаљона такођер је успјела да очисти с. Вилови и Акмачићи и отјера непријатеља с десне стране Увца. Наш 3 батаљон дању 5 ов.мј. напао је четничке банде на положајима изнад села Црнузи и послије краће борбе протјерао га с десне стране Лима у Прибој. Истог дана непријатељ је са два тенка пошао из Прибоја за Пријепоље и наишао на нашу засједу, која је из прот. тенковске пушке отворила ватру на тенкове и том приликом један оштетила. 6 ов.мј. наша три батаљона извршила су покрет и пребацила се испод села Кучин на лијеву обалу Лима. Приликом овога марша нијесмо наилазили на непријатељски отпор, те смо несметано прешли Лим. На мјесту прелаза дубина Лима износила је око 1.30 м.

в) Ми смо имали једног мртвог (утопљеног) и једног лакше рањеног друга, а непријатељ је имао на свим положајима 18 мртвих, 6 заробљених, од којих су се 3 добровољно јавила у нашу војску, а остали су пуштени. Број рањених није нам познат, али верујемо да их је било прилично.

г) Морал наших јединица био је на достојној висини. Борба је текла по свему по предвиђеном плану, појединци се нијесу истицали, а наша три батаљона, која су прелазила Лим, истакла су се својом одлучношћу, енергичношћу и брзином прелаза преко Лима, као и брзом чишћењу непријатељских дијелова у Бањи и околним селима.

д) Утрошено је разних метака 3.500, 30 мина од лаког и тешког бацача и 10 ручних бомби.

Закључак: Борба је текла у свему по предвиђеном плану, пропуста није било. Наши борци држали су се врло добро, а руководиоци примјерно. Нарочито су се истакли борци и руководиоци, који су прелазили Лим.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

Политкомесар,
Веселин Булатовић

Командант — мајор,
Чедомир Ј. Друловић

(М. П.)

[1] Оригинал, писан на машини, налази се у архиви Војноисторијског института под рег. бр. 41—5, к. 1253.

[2] Треба схватити: са леве на десну страну Лима.

[3] Уствари: на десну страну Лима.

Прво вашрено кришење

Скоро одмах по формирању бригаде (1. децембра 1943) батаљони су пошли на одређене задатке. (Био сам у 1. воду, 1. чети, 1. батаљон). Наш батаљон је пошао правцем Косеница — Бобово — Гласинац. Кад смо ту дошли сетих се прича свог оца и других ратника из првог светског рата. Доста пута су причали о борби на Гласинцу са аустријанцима. Са Гласинца пошли смо у место Јелови пањ. Одатле у Мељак и Трновице. Често су држани састанци, био сам секретар СКОЈ-а. Све задатке јединице преносио сам на скојевце.

Једног јутра дошао је један цивил у штаб батаљона. Рекао је да се креће нека војска од Шљивањска, да прелазе поток испод нас на 300—400 метара. Одмах је чета изашла на положај. Повикали смо, ко је! Одговорише да су Италијани. Са нама је била тада и бригада „Гарибалди". Како су прелазили реку одмах су се делили у две колоне. Једна је ишла право, уз ливаду, друга десно, једном косом. Прва је застала на сред ливаде, десна је продужила кретање косом. Код нас је настало нагађање да ли су Италијани или Немци? Питао сам ко ће са мном, да извидимо ко је? Јавила су се два скојевца. Пошли смо низ једну камениту стрмину 150—200 метара. За сваки случај једног друга сам оставио на заштити, другог десно на око 50 метара. Спустио сам се ниже, иза великог камењара. Питам — ко је тамо. Кажу — наши смо. Позовем да један дође до мене. Они: „дођи ти овамо". Каже да он не сме. „Бојим се да ниси четник". Изађем иза камена. Покажем петокраку на капи и рукаву. Био сам командир одељења. Десна колона већ је заобилазила, према месту размештаја батаљона. Испалили су црвену ракету. Одмах су затим отворили ватру из свог наоружања. Бацио сам се иза камењара. Погледао сам шта је било са четом. Није се јављала ватром са положаја. Била се повукла са положаја. Десна колона непријатеља појавила се изнад чете. И цео батаљон се повукао према планини на погодније положаје. Претила је опасност од опкољавања од десне колоне Немаца.

Узео сам заклон иза камењара. Придружила су ми се и два моја скојевца (имена се више не сећам). Један је био из Пљеваља, други из Пријепоља. Куршуми су звиждали око нас. Шињеле су нам закачили на по неколико места. У кожним опанцима у мом ранцу задржао се један метак. Морали смо да се повлачимо једном уском увалом око два километра према селу Шљиванско, паралелно како се борба водила. Тако смо пратили где је наш батаљон. Другови су се обрадовали и изненадили да смо остали живи. Рекоше да је комесар батаљона Радоман Секулић теже рањен и још два-три борца.

Око 5 сати по подне дошао нам је у помоћ 2. батаљон. Извршили смо контранапад на Немце, потерали их преко Володора и даље ка Пљевљима. Када смо дошли у Глогово где нам је била кухиња нашли смо казан изврнут, пробушен, тако да није био више за употребу. Један џак соли који смо имали Немци су просули и изгазили у блату. Неком из коморе остала је полуаутоматска пушка и њу су Немци поломили и бацили. То је било ватрено крштење Првог батаљона IV бригаде.

Вукола Живковић

Младости за младости — младост за идеале

(из дневника)

Породица Стојановић живела је на обронцима планине Таре у Солотушу, близу Бајине Баште. Отац те породице Тихомир беше бунтовник, познат бајнобаштанској жандармерији за време бивше Југославије, због чега је стално хапшен, мучен и прогањан. И његова породица: супруга, 6 синова и 3 кћери, васпитавали су се по узору на свог старатеља. Притешњени сиромаштвом, постали су слуге имућних велепоседника у Бајиној Башти, Докића и у Титовом Ужицу, Веснића.

Већ 1941. године 6 синова прихватило је идеје КПЈ, по узору на најстаријег брата Радована. Године 1941. Радоје је био одборник Ужичке републике. Радован, Властимир, Милан, Милован и Радиша припадали су радничком покрету.

Милован није био навршио 15 година 1942. године. Због сиромаштва морао је служити у с. Пилицу код господарице Софије. Мучен и малтретиран, више гладан него сит, 1942. године ступа у контакт са учитељем Вешевићем на служби у том крају, који је и становао код Милована и илегално радио на НОП. Милован је сваке суботе одлазио у Перућац, где му је била удата старија сестра, на везу са партизанима, носећи пошту и друге поруке. Да не би био откривен увек је носио дуван зету и његовом оцу. Веза је одржавана преко Јовановића из БесероЕине. Моћна Софија се увек кретала у друштву богатих сељака, међу којима је волела Митра.

Године 1943. на Митровцу планине Таре, боравила је четничка бригада Југовића и Рачића. Митар је имао сина у тој бригади. Код љубавнице Софије обезбедио је да му слуга Милован буде пратилац у посети сину. Пре тога, четници су Миловановом брату Радивоју ударили 30 батина, због учешћа у Ужичкој Републици. Тешко је батине преболео. Већ тада се у Миловану створила огромна мржња према четницима. Био је стално окупиран како да им се освети. Шанса се указала 13. августа 1943. године, када је Милован кренуо у пратњу Митру, при обиласку сина четника на Митровцу.

Од Солотуше до Митровца путовали су од 5 изјутра до 14 часова по подне. Милован је водио коња натовареног многим потребама као дар четницима. Митар је јахао белца и ишао напред. У шуми испод званог Жлебца, коњ је посрнуо. Милован је добио батине од Митра. Обливен крвљу, без поговора подигао је товар. Успут је Митар, да би га пожурио упућивао по један ударац коњу и Миловану, псујући му мајку комунистичку.

Милован је смишљао план бегства. Замислио је да то изведе чим се Митар сусретне са сином. Милованова претпоставка се обистинила. Уобичајени поздрав и љубљење трајало је и дуже. У том моменту, на челу постројене бригаде, Југовић, четнички командант је из пиштоља стрељао ухваћеног патриоту из Босне, проглашавајући га комунистом.

Неприметно и хитро из торбе Митровог сина извадио је бомбу. Сви су били окренути према стрељању човека. Милован је подигао коњу ногу, ударио капислу о потков копите и бацио бомбу пред четнички строј. Вратоломно је пао и откотрљао се низ брдо, у шуму. Настала је паника. Од детонације бомбе погинула су три четника. Југовић и његов пратилац су тешко рањени.

Потера за Милованом није успела. Милован је касно у ноћ, пробијајући се обронцима Перушца, стигао код сестре Милијане. Те ноћи се крио у пећини. Знао је да ће га Митар издати. Сутрадан је потера стигла. Његову сестру нису малтретирали. Милованов зет и његов отац симпатисали су „краља и отаџбину". Међутим, Митрова и четничка освета је стигла. За одмазду четници су Миловановог стрица, Обрадина, предали Немцима, који су га стрељали у месту Пилица.

*

Сазнавши преко илегалне везе да се партизани налазе у Кремнима, Милован је кренуо преко Митровца и Бара у Кремна. Ту се срео са партизанима 12.09.1944. године. Разговарао је са комесаром (име не знам) и молио да буде примљен. Комесар је пред собом видео закржљалог и бледог дечака, одавао је слику детета, одбио је да га прими. Милован је плакао. У непосредној близини нашао се Милован Чавић. Уз топле речи, својствене Чавићу, прихватио је Милована за руку и рекао да ће бити његов курир. Милован Стојановић је поново почео да плаче. Овог пута потекле су сузе радоснице

У селу Горобиље 18.09.1944. године развила се неравноправна борба између IV Санџачке бригаде и четника. Пре уласка у окршај командант батаљона је саопштио борбени задатак, знаке напада и повлачења. Како Милован није знаке разумео, уместо повлачења, отишао је напред у четничко гнездо. Пошто је видео да је сам питао се куда су отишли другови. Суочен са унакрсном ватром, применио је испробану тактику са Митровца, скотрљао се низ страну у поток. Тако је избегао сигурну смрт и неповређен сустигао своје другове. Кроз борбе око Ариља, Јавора и Сјенице до Прибоја, постао је храбар борац.

Приликом напада на Прибојску бању 23. новембра 1944. г.одине, многи Немци су ликвидирани под шаторима. Први и трећи батаљон дејствовали су из покрета. Разбили су немачки логор и продужили дејство ка Бистрици. У тој борби, Милован је рањен у леву ногу. Иако рањен, још врућ, није осећао нарочити бол и продужио је напред. Прикован за земљу унакрсном ватром немачких шараца, скочио је у провалију преко глоговог трња. Био је изнемогао, малаксао, обливен крвљу. Срећа га је и овде пратила. Приликом скока италијанско шаторско крило остало је разапето на глоговом дрвету. Немци су мислили да се Милован држи рукама за гране. Испалили су доста светлећих метака док нису запалили шаторско крило. Гледајући тако у шаторско крило, Милован је изгубио свест и остао у потоку. У так-

вом га је стању нашао његов саборац, Стојимир Деспић, изнео га из потока и предао санитету.

Милован је постао курир штаба IV бригаде. Одиграо је велику улогу, јер је бригада у завршним борбама за ослобођење Санџака, дела Црне Горе и Босне, стално, дан и ноћ била у покрету на простору више од 50 км^2, вршила маневре и операције. Скоро сва наређења су преношена од батаљона до батаљона и бригаде преко курира: Милована Стојановића, Стојимира Деспића и Шерифа ЈБајића. Никад није забележено да наређење није на време пренето, па је и садејство батаљона увек долазило до изражаја. Понекад се дешавало да нису нашли штаб батаљона и бригаде на месту одредишта. Овакве маневре целе бригаде, са борбом у покрету, могли су да изводе врсни руководиоци бригаде. Томе је допринело васпитање, борбени дух, хероизам, патриотизам и партијска дисциплина.

Иза ових храбрих другова — курира остале су многе непроспаване ноћи. Прешли су пешке стотине километара беспућа, ноћу и дању. Имали су масу окршаја са четничким и немачким заседама и патролама. Ишли су увек напред, гладни, боси и неиспавани. У свему томе никада нису подлегли искушењима. И онда када су борци бригаде имали кратак предах, курири су увек били на ногама.

Примери њихове сналажљивости, храбрости и издржљивости су многобројни. Ево још једног. Ради се о сукобу са четницима. Требало је однети пошту из штаба бригаде у батаљоне лоциране на левој обали Лима, код Прибоја. Идући вијугавом стазом кроз шуму упали су у четничку заседу. Вештим маневром сјурили су се низ долину планине. Нашли су се у потоку крај кога је била воденица и само једна кућа. Уморни и исцрпљени, касно у ноћ, по највећој снежној олуји, нису могли даље. Нису знали ни куда да иду. Замолили су воденичара да код њега остану до јутра. После дужег оклевања власник је пристао. Милован, Стојимир и Шериф сместили су се на тавану воденице. Око 3 часа после поноћи стигла је четничка патрола. Извела је пред кућу власника воденице и под притиском батина приморавали су га да призна да су туда прошли партизани. Није признао. Повели су га ка воденици, говорећи да ће га заклати. Милован је ступио у акцију. Наредио је Стојимиру да крене од воденице ка обали реке како би скренуо пажњу четника. Милован је са Шерифом отворио редове црепа од крова воденице. Четници су чули кретање Стојимира и обратили пажњу. Али утом стигли су и рафали са тавана. Убили су 3 четника и са собом т;у повели власника воденице и његову породицу. Оставили су их у наредном селу, код цркве.

Петровић Миодраг, ратни инвалид

Доживљаји које памтим

Смрзли, гладни па и уплашени од неизвесности, децембра 1944. године, стигли смо у Нову Варош. О Санџаку сам нешто мало знао из школе. О Новој Вароши готово ништа. Доласком у ову варошицу стекао сам утисак да је мала, али да је у то време била пуна партизана.

После одмора постројили смо се у главној улици. Питали су нас за школску спрему, односно занимање. Био сам у групи земљака из села, најмлађи и најмањи. Због тога сам се и држао те групе. Био сам послушан за све што ми кажу. Овде, у Новој Вароши нисам их слушао. Јавио сам се да имам два разреда грађанске школе. Издвојили су ме из групе мојих сељака.

По издвајању растужио сам се. Сврстан сам са непознатим борцима. Распоређен сам у 1. чету 5. батаљона Четврте санџачке НОУ бригаде. Са комесаром батаљона дошао сам у Радојну и тамо ушао у састав чете.

Речено ми је да као ђак радим на припремама извесних културних програма, приредби итд. То ми се није допало. Имао сам само два разреда грађанске школе и по мојој оцени са том школском спремом нисам био у стању да остварујем те задатке. Тражио сам да будем задужен са пушкомитраљезом. Међутим, помоћник комесара чете Милорад Ристић то није прихватио. Био сам мали. За митраљесца је одредио десетара Сретена Живковића, мене за његовог помоћника. Узео сам кутију са оквирима и торбу са муницијом. Био сам задовољан са задужењем и распоредом.

Други мој сусрет са помоћником комесара Ристићем био је на првој четној конференцији. Била је посвећена растерећењу бораца од пољава, черги и гуњева.

Помоћник комесара је отворио конференцију. Говорио је о значају борбе, нашој улози и доприносу, солидарности, другарству, рањеницима и посебно о омладинцима — борцима, равноправности и једнакости... Све је то за мене било ново. Много тога сам тада први пут чуо, нарочито да сам равноправан. Јер, као печалбар — црепар, ту равноправност до тада нисам имао. У једном тренутку помоћник комесара ме је изненадио рекавши: „Хеј ти, ђак, узми оловку и пиши!" Од осталих мојих другова је тражио да добровољно уступе пољаве, черге, гуњеве... Поново се обратио мени и рекао: „Је ли, ђак, и ти дајеш своју пољаву?" Немајући куда без речи додадох пољаву, која је била као јорган. Кад сам пошао од куће баба ми је ову пољаву дала како се не бих смрзао: „као деда на Кајмакчалану", како је она то

рекла. Записах себе у списак. Онда су и остали борци, уз извесно снебивање, предавали своје гуњеве и черге. За кратко време били смо растерећени од ствари које су нам отежавале кретање, посебно сметале у борби. Предате су болници за покривање рањених другова.

*

У покрету и борби, почев од Нове Вароши па даље према Горажду, извесно време смо боравили у једном селу у околини Пљеваља. Као и пре тога и тада смо били гладни. Можда чак и више, бар сам ја имао такав осећај. Интенданти су се максимално трудили да нешто набаве за исхрану. Тешко је ишло. Ни у грађанству није била боља ситуација. Нигде ничега није било. Готово све је било порушено и попаљено.

Боравили смо у једној сеоској кући, која је по изгледу била боља од осталих. Имао сам 17 година па сам волео да се мало и дотерам. Волео сам да будем што боље обучен, да изгледам, колико је то било могуће, лепо као партизан. На себи сам имао очеву енглеску тророгу капу, коју је он донео из немачког заробљеништва, на ногама његове цокуле које су ми биле нешто мало веће. Све сам то уредно држао. Носио сам вунене чарапе са шаром при врху. Ове чарапе сам избацивао преко цокула и панталона. Шара од чарапе се лепо видела. Баш те чарапе допале су се једној девојци из те куће. Тражила је да јој их дам. Она би мени за узврат дала нешто од хране. Понудила ми је веће парче лоја. Најпре сам одбијао ову понуду. За чарапе ме није било моного брига, али није ми се допадало да добијем лој и да га сам поједем. Био сам скојевац и то нисам смео да чиним. Ипак, као изговор, овој девојци сам рекао да јој те чарапе не могу дати јер су ми на ногама, да су прљаве и слично. Рекао сам да имам још једне и да бих јој дао те друге. Међутим, девојка је била упорна и желела је баш чарапе које су ми биле на ногама. Превагнула је чињеница да сам био гладан, па сам најзад прихватио понуду, изуо чарапе, дао их девојци и узео парче лоја.

Одмах сам се осетио кривим. Био сам у дилеми да ли да бацим парче лоја или не. Још веће муке задао ми је један, такође, млад борац, који је вероватно видео да сам нешто добио од девојке, па је почео да ме уцењује. Када је сазнао да је у питању лој, тражио је да га поделимо. На наваљивање ово парче лоја смо поделили и заједно појели.

*

После ослобођења Горажда наша чета је од Устипраче, преко неких оштрих висова и брда, дошла до једног села у близини Рогатице. Чим смо стигли у село, као курир у чети, враћен сам у команду батаљона да бих пренео обавештења. Иако сам био уморан од дугог пешачења брзо сам се вратио у штаб батаљона, који је још увек био у Горажду. Пренео сам обавештење и потврдио да је чета заузела одређени положај. Док су другови из штаба утврђивали позицију чете, гледали карту и коментарисали где даље чета треба да иде, ја сам, такође, то пратио на карти. Задатак чете од мене није скриван, па сам запазио село у које чета треба да се премести, као и њен следећи положај.

Након утврђивања положаја чете, од штаба батаљона добио сам задатак да са собом поведем четну кухињу. Био сам јако уморан, јер сам много пешачио. Овај задатак прихватио сам са одушевљењем. На прагу је било ослобођење земље. Кренуо сам одмах. У кухињи је било 5 бораца са куваром. Имали су два коња са казанима и неколико пушака. Били су врло слабо наоружани.

Када смо дошли до Устипраче, знајући где треба чета да дође, кухињу сам упутио железничком пругом према Сарајеву, уз објашњење да се заустави у наведеном селу и да тамо сачека чету. Оценио сам да је кухињи много лакше да иде пругом него да се ломата преко брда. Сем тога пругом је било много ближе него путем којим сам морао да се вратим у чету. Све ове погодности за кретање кухиње уочио сам на карти у штабу батаљона, док су чланови штаба гледали секцију.

Али ни мени ни куварима тада није пало на памет да уз пут могу бити нападнути од заосталих четника или усташа. У првом моменту био сам одушевљен. Замишљао сам кухињу како прва стиже у село, распрема се и припрема храну за борце пре него што чету тамо доведем. У таквом одушевљењу и жељи да се направим важан, како и

ШТАБ
IV САНЏ. Н.О.У. БРИГ.
Бр. службено
23-X1-1944 год.
Положај

РЕЈ1АЦИЈА[1]

IV санџ. Н.О.У. бриг. XXXVII Н.О.У. Дивизије за вођене борбе са Њемцима 22/23 ов. мјес. 1944 год., а на положајима Бања — Раковића брдо — Потпећ.

I. — НЕПРИЈАТЕЉ:

а) Јачина непријатеља била око 700 Њемаца и нешто Талијана и осталих, састав је био пјешадија.

б) Наоружање непријатеља било је: три тешка бацача, 10 „шараца", 8 тешких „бреда" и више пушкомитраљеза.

в) Морал непријатеља био је слаб, а активност такође.

д) Непријатељ је био у одбрани.

II. — НАШЕ ЈЕДИНИЦЕ:

а) У борби је учествовала цијела бригада, 350 бораца, наоружани са три тешка бацача, 4 тешке „бреде" и 30 пушкомитраљеза.

б) Ток борбе:

Група младића из околине Пљеваља пред одлазак у 2. пролетерску бригаду и друге јединиц,е 1943. године

ја умем да читам карту, нисам ни приметио када сам стигао у чету. Предао сам наредбу и на питање командира чете где је кухиња брзо сам одговорио да сам је упутио пругом до села где и чета треба да стигне.

Командир чете, Милован Шћепановић је на то грмнуо: ,,Ко те овластио? Знаш ли да могу бити нападнути од четника или усташа?!" Тек тада сам схватио шта сам учинио. Уплашило ме сазнање шта се све може десити куварима, поготово што борци у кухињи нису били добро наоружани. Више нисам имао снаге ни да говорим, а камо ли да ходам.

Напад је извршен тачно у 21 час, а распоред батаљона био је сљедећи: преко Карауле низ Кратовску (р.) — испод Потпећа — нападао је 2 батаљон, испод самог Бањског Брда — изнад Потпећа — нападао је 1 батаљон; 3 батаљон је нападао сјеверозападно од Бањског Брда тежећи да изађе у сусрет 1 батаљону; 4 батаљон нападао је од Сувог Поља са једном четом ка Раковића брду, а са другом четом пресијецао отступницу ка Лиму и комуникацији.

Сви батаљони су на вријеме отпочели борбу, 1 и 3 батаљон успјели су да постигну потпуно изненађење над непријатељем који је логоровао на сектору 1 батаљона под шаторима а на сектору 3 батаљона по кућама. Ова два батаљона успјела су да прију непријатељу на отстојање од 20 метара те тако једновремено јаком ватром нанијели су непријатељу осјетне-губитке, а уз то непријатељ није успио да понесе ништа од личне спреме (ћебад, шаторска крила, чутурице и друго). Непријатељ се упорно држао на сектору 3 батаљона, јер се био забарикадирао у кућама гдје је борба вођена пуна два сата, али упркос свега овога 3 и 1 батаљон успјели су да ликвидирају непријатеља у кућама убацујући бомбе. Непријатељ је из села био сагнат на комуникацију Прибој — Бистрица.

Непријатељ је у овој борби претрпио: 56 мртвих војника, два официра, 50 рањених. Већи број рањених посакривао се по шумарцима.

Наши губици су: 2 мртва, 15 рањених — од којих 4 теже.

Заплијењено је: 4 пушкомитраљеза, 1 „шарац", 5000 југословенских метака, 8 пиштоља — од којих два неисправна (погођени куршумом), један сигнални пиштољ са више ракетла, 15 ком. бомби, један

Најзад, чета је кренула уморна и гладна, јер хране није било скоро два дана. Кренуо сам покуњен за четом. Једва сам корачао. Заостајао сам за четом. То је приметио и помоћник комесара чете, Иван Варага. И он је заостао. Уз пут ми је узео ранац и пушку. Оценио је да сам уморан и оптерећен. Размишљао сам шта ће бити са кухињом. У том размишљању нисам ни приметио када смо се примакли селу. Одједном чуо сам жагор у чети. Радовали су се. Видели су кухињу која је безбедно пре нас стигла и заробила једног четника. Нашла је нешто хране и скувала јело за борце. У ствари, ових пет бораца из кухиње је и ослободило ово село. Био сам радостан што се све тако лепо завршило.

Мирослав Соколовић

машин-гевер талијански (такође оштећен куршумом), 150 ћебади, 100 шаторских крила, 10 шињела, 130 ранаца, 2 двогледа (слаби), око 25 пушака, које су већином налажене биле објешене по храшћу или побацане, и још разних ситнарија које нећемо наводити.

Закључак: Овај напад извршен је по предвиђеном плану уз велико заузимање бораца и руководилаца. Сналажљивост и лукавство наших штабова било је заступљено у довољној мјери. Борбеност и морал наших бораца је на висини.[2]

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

Политкомесар — мајор,
Веселин Булатовић

Командант — мајор,
Чедомир Јов. Друловић

Начелник — капетан,
Радојица Секулић

(М. П.)

П.С.[3] Између рањених рањен је и командант 1 батаљона од бомбе али ране су површинске и неће му бити потребна већа лекарска помоћ.

[1] Оригинал, писан на машини, налази се у архиви Војноисторијског института под рег. бр. 27—6, к. 1253.
[2] О даљим борбама ове бригаде види док. у књ. 14 и 15.
[3] Дописано на истој машини.

Друже ваш војник је погинуо

Ове ријечи изговорила је једна девојчица 16. октобра 1944. године у Ужицу, после бомбардовања града од стране савезничких бомбардера. Трчала је усплахирена, са сузама у очима и повела ме да ми покаже. На самој обали реке Ђетиње лежао је војник у енглеској униформи, преклан као ножем испред грла, са дугачким гелером у десном рамену.

Одмах препознах мог друга и интенданта 1. батаљона Радисава Зечевића.

Срце ми се стегло. Прикривао сам тугу и бол, али сузе су потекле. Почех да пребирам нека сећања од пре неколико дана. Неко му је рекао „да ће погинути па да се сакрије у дуванску кутију".

Сетих се да ми је једне вечери на Мачкату неко шапнуо да наше другарице иду код неке бабе. Она им је гатала у кафу, коју је баба правила од прженог јечма. Ипак хтио сам то да проверим, да неко не измишља којекакве приче. Позвах Радисава и Богдана Зечевића и одосмо код бабе на кафу. Старица се ушепртљала, сакривала да се бави прорицањем. Почела је да се нећка да она то не ради него је лажно оптужују и она те гатарије не зна.

Ми знатижељни, убедисмо је да нам гата, говорећи да смо и ми свесно пошли у рат па и да гинемо, да јој ништа нећемо учинити.

Извадих неколико хиљадарки Недићеве државе и пружих баби. Она приста и пристави кафу. Загледала нас је. Смејали смо се да би бабу натерали да каже макар нешто. Насу нам кафу у филџане. Пописмо кафу. Послушали смо бабу како да их превернемо.

После извесног времена баба узе први филџан и упита чији је овај. Радисав рече да је његов и рече: „Слободно ми баба реци шта ми пише у њему". Она погледа у њега и рече: „Штета. Да се затвориш у дуванску кутију ти ћеш војниче брзо погинути".

Исприча баба и нама по нешто. Пустили смо је да и даље гата, али нисмо могли прихватити њена предвиђања.

Ужице нам је било на мети, прикупљали смо податке о стању у граду. После два дана добисмо извештај да су последњи Немци напустили Ужице, да су се повукли према Пожеги, да су предали власт четницима. У штабу смо донели одлуку да нападнемо и разјуримо четнике и да се Ужице заузме.

Око 4 сата кренула је колона на Бијеле земље и Забучја у правцу Ужица. Имао сам тачне податке да је Забучје минирано и да су Немци оставили мине на потеге које су расуте и невидљиве.

Колона је цестом журила ка Ужицу. По прилазу кањону који у град води са Бијеле земље развили смо се у стрељачки строј. Нико

нас није дочекао ватром, како смо очекивали. Четници су побегли кад су сазнали да ми наступамо ка граду. Разместили смо се опрезно изнад Соколског дома здравља, кафане Праг, и испод Забучја, са извиђањем у правцу Пожеге, Карана и Шаргана. Према извештајима борбе су се већ водиле око Београда.

Другог дана доведоше једног човека зараслог у браду до појаса у штаб 1. батаљона. Рекли су да је четник. Он се бранио да није. Био је у народној власти и кад су Немци 1941. године пробили у Ужице, није се, каже могао повући и остао је сакривен негде у једној кући.

Запитах га да ли би се обријао. Рече да би кад би био какав пажљив бербер. Позвали смо курира Димитрија Соковића да наоштри неку бритву. Ипак предложио сам да машином за шишање ошиша браду. Пристао је, јер га нико од грађана са брадом није могао препознати. Пошто је Димитрије ваљано обавио посао човек је рекао да се зове Михаило-Ткач, да је родом из Ужица, да је био пре рата занатлија. Замолио ме је да му омогућим одлазак на слободну територију, да се мало размрда, јер је све време од повлачења из Ужица лежао и није се кретао. Михаила упутисмо у штаб бригаде са куриром, да са позадинцима ради на терену и да се опорави.

Био је 16. октобар, после подне. Радисав Зечевић понудио је да узмемо два бицикла које је нашао пред домом здравља, да се учимо возити према железничкој станици. Рекох да незнам возити бицикл. Уверавао ме како је то лако и да ће ме он научити. Нисам пристао. Он је зграбио бицикле и пошао према станици. Од правца Ваљева су се појавила шест „москитоса". Град су надлетали на великој висини. Видео сам да су енглески. Сматрао сам да се враћају са бомбардовања. Ни помислио нисам да ће теретом бомби засути град. Један је направио понирање. Бљеснуше крила у малом десном заокрету. Настаде писак бомби кроз ваздух. Нешто десно од зграде среза према тунелима и трезорима банке настадоше експлозије. Подиже се прашина. Експлозија за експлозијом захватила је део иза Соколског дома према станици, где је стајало неколико празних вагона. Град је био обасут димом и прашином. Појавио се пожар на једној згради према станици. Позвах неколико другова да спашавају становништво, које је било захваћено бомбардовањем. Наредих да се пожар помогне гасити. Позвао сам Полку Булатовић да понесе санитетски материјал. После извесног времена пошао сам према железничкој станици, где су другови гасили пожар и извлачили рањене, којих је било преко двадесет.

Према мени је дотрчала једна девојчица која ми је саопштила: „Друже један ваш војник је погинуо"!

У рату по први пут, уз тужну поворку испратили смо друга Радисава на његово последње путовање на Доварје, на градско гробље. Од њега се први опростио Душан Томовић, комесар батаљона, затим Благоје Перуновић, командант, који су о његовим врлинама изговорили ријечи које су припадале таквом човеку и борцу, које је заслужио. Ја сам говорио о његовом детињству, оданости Партији и Револуцији. Најпотресније ријечи изговорила је девојчица која је обавестила да је Радисав погинуо: „Друже почивај мирно на нашем брду Доварју. Оно је и раније примило јунаке ослободиоце као што си ти, из братске Црне Горе".

Душан Ласица

Обука бораца за борбу

Већина бораца били су млади људи, који нису служили бившу југословенску војску, па нису имали никаквог знања у руковању наоружањем и вођењу борбе. Било је и бораца који нису никад узели пушку у руке пре ступања у партизане. Па ипак, сви су се они добро борили и били изврсни стрелци, захваљујући интензивној обуци у току рата.

Најмасовније обучавање бораца извршено је после формирања бригаде и приликом веће попуне са борцима и бившег пиротског округа крајем 1944. године. Обука је извођена редовно у оквиру водова и чета. Тек пред крај рата формиран је допунски батаљон дивизије, где је организована основна обука, па су борци, после краће обуке, упућивани у бригаде дивизије.

Обуку су изводили руководиоци који су служили војску: Милован Чавић, Владе Ивановић, Михајло Ковачевић, Саво Старовлах, Перко Цувер и други, затим руководиоци који су у бригади завршили краће курсеве за десетаре и командире водова.

Основна обука била је из познавања наоружања: руковање и гађање из наоружања које је имала бригада (све врсте пушака, пушкомитраљеза, митраљеза, аутомата, пиштоља, минобацача и ручних бомби), што је због разноврсности обучавања чинило сложенијим. Но, борци су веома брзо савладали обуку из наоружања. У јединици је сваки борац знао руковати свим врстама наоружања, па је у случају потребе могао одмах заменити пушкомитраљесца или митраљесца.

Често пута је организовано такмичење у брзини расклапања и склапања пушкомитраљеза и митраљеза завезаних очију, где су постизани изванредни резултати. Појединци су за 10 до 15 секунди могли расклопити и склопити пушкомитраљез. Најбоље резултате постизали су пушкомитраљесци: Мирко Лучић, Милан Радовић, Милан Зечевић, Миливоје Ковачевић, Милорад Ненадић, Драго Јоксовић, Радован Зејак, Раде Даниловић, Бранко Влаховић, Милорад Човић, Момчило Крговић, Владислав Бутушић, Катана Шуђро, Михаило Ковачевић и други, а на митраљезу „Бреда" Ристо Вуковић, Мргуд Мишовић и Милош Бајчетић, док је на минобацачу 82 мм, најбољи био Реџо Булатовић, а на лаком минобацачу Павела Крашна.

Овде је реч о борцима 1. батаљона, а тако је било у свим јединицама бригаде.

Приликом напада 1. батаљона на Брашанско брдо код Пријепоља, 22. јула 1944. године, када су потучени Немци и муслиманска милиција, заплењено је доста разног наоружања, муниције и друге опре-

ме. Међу наоружањем заплењен је и један немачки пушкомитраљез звани „брзи шарац", оружје са великом брзином дејства, највећег до тада у свету од свих врста пушкомитраљеза. Први пут батаљон је имао ово оружје, нешто компликованије у руковању од пушкомитраљеза са којим је располагала јединица. Међутим, само после неколико минута он је дејствовао из руку наших умешних и храбрих пушкомитраљезаца. Сутрадан, сви борци знали су њим да рукују.

Борци су нарочито обучавани у прецизном гађању из наоружања. Ово је захтевала и ситуација и снабдевеност муницијом. Наиме, ми нисмо имали довољно муниције да би је у борби трошили неконтролисано. Морало се водити рачуна о сваком метку, о свакој ручној бомби. Зато су се борци обучавали да хладнокрвно и тачно гађају непријатеља. Пушкомитраљесци су учили како постићи најбољи успех гађањем кратким рафалима. Борци су знали да се сигурним погоцима и са мање испаљених метака постижу већи резултати у борби од више испаљених метака неконтролисаним гађањем.

Оружје је увек било беспрекорно чисто и подмазано, па је врло ретко долазило до застоја приликом борбе. Кад није било пушчане масти за подмазивање, борци су знали да просуше чолане од оваца и говеда, па да подмазују оружје коштаном сржи, која није дозвољавала замрзавање оружја ни код већих хладноћа.

Борбена обука, сви облици дејства, извођена је закључно са четом. Борци су учили како треба изводити напад, водити одбрану приликом напада непријатеља (посебно приликом изненадног напада), како се пребацивати у нападу, изводити јуриш, како се повлачити и организовати одступницу. Посебно је, у детаље, спровођена обука о организацији и извођењу заседе, одабирање места за заседу и дејство заседе. Непријатељ би се пустио на блиско одстојање, на домет бацања ручних бомби, па би се на дати сигнал отварала ватра по непријатељској колони из свих расположивих оруђа. Тако се успевало да заседа разбије и јаче снаге непријатеља. Обично се не би чекало сређивање непријатеља и његов напад, већ би се заседа благовремено извлачила, како не би трпела губитке.

Допуна теоријским часовима била је практична обука у борби. Није било потребе стварати фиктивне процене, а пракса је свакодневно проширивала знања бораца за вођење борбе.

Напад ноћу, који је у току рата најчешће примењиван, захтевао је посебно обучавање бораца; нечујно кретање и приближавање непријатељу на одстојање бацања ручних бомби, једновремено отварање ватре свих бораца и јуриш. Код извођења напада ноћу, врло често је примењивано убацивање дела снага у непријатељски распоред, који је извођен пре напада или у току самог напада, када непријатељ открије небрањене положаје, такозване међупросторе. Дејство наших снага из позадине непријатељског распореда скоро редовно је изазивало панику у његовом распореду, што је омогућавало јединицама са фронта да постигну већи успех.

Пре сваке борбе вршена је припрема јединице и бораца. Одређивани су конкретни и прецизни задаци о поступцима и извођењу напада. Често пута одређивана је група пушкомитраљезаца за дејство на једном правцу, ради масовније ватре, што је омогућавало бољи успех.

Другарице и другови из 4. Санџачке бригаде

После сваке борбе вршена је анализа успеха. Сагледавани су пропусти јединице и појединаца, да се ти пропусти не би поновили у наредној борби.

Иницијатива старешина и бораца, што је такође био предмет обучавања, показала је у току борби добре резултате. Како јединице нису имале другу везу осим курира, било је потешкоћа за време борби кад је учествовала цела бригада. Промена ситуације наметала је самоиницијативу руководиоца, командира чете и команданата батаљона, да доносе одлуке на време, не чекајући наређење штаба бригаде, које су скоро увек биле правилне.

Јединица се понекад нашла у полуокружењу или окружењу, али никад није, претрпела-неуспех. Брза процена ситуације и иницијатива руководилаца, обученост и храброст бораца, редовно су доводили до успеха у борби. Тако је, на пример 1. батаљон септембра 1944. године био у полуокружењу на прузи између Вардишта и Мокре горе. Батаљон је дању организовао заседу на теретни воз који је, према обавештењу, требало да прође од Вишеграда за Ужице. Међутим, наишао је комбиновани воз, где је више вагона било пуно наоружаних Немаца. Развила се оштра борба, у којој су Немци направили обухват левог крила заседе, што ми нисмо приметили све док се непријатељ није појавио иза наших леђа. Истина, нису ту још биле стигле јаче снаге Немаца, али, ипак, батаљон се извукао без губитака захваљујући иницијативи руководилаца, храбрости бораца и одлучном дејству батаљона.

У току рата нисмо копали ровове нити правили утврђења, из разлога што је непријатељ располагао артиљеријом, па би то мало по-

могло и што ми нисмо, без потребе, чврсто бранили одређене положаје. Зато су, у највећој мери, коришћени природни заклони и конфигурација земљишта, за шта су борци били одлично обучени. Свака недисциплина у том погледу критикована је, а појединци су узимани и на одговорност. Било је бораца који су сматрали да није храброст ако се користи заклон, па се нису увек заклањали. То је имало за последицу рањавања или погибије појединих другова у борби.

Обезбеђење у току марша и покрета редовно је примењивано у духу спроведене обуке, па непријатељ никад није успео изненадити јединицу. Истина, за покрете и маршеве најчешће је коришћена ноћ или временске непогоде дању, које су стварале слабу видљивост.

Оцена одстојања такође је била предмет обучавања бораца. Честе борбе и пракса оспособили су борце да и од ока доста успешно цене одстојање. Често пута, провера одстојања вршена је испаљивањем светлећих метака. Пушкомитраљесци су, када се имало више муниције, у реденике и шанжере стављали сваки трећи или пети светлећи метак, па су тако могли да прате рафале својих пушкомитраљеза.

Четврта санџачка бригада, обзиром на задатке које је имала, величину територије на којој је водила борбе и јачину непријатељских снага са којима се борила, скоро непрекидно се налазила у борби или у покрету, па је мало времена остајало за обучавање и оспособљавање бораца. Но, зато је коришћено слободно време, па чак и кратки прекиди у току саме борбе, застанци на маршу, и сл. Борци су се обучавали и водили борбе, водили борбе и обучавали се.

Стражарска служба и обезбеђење за време затишја борби и одмора била је садржај обучавања бораца. Борци су обучавани у вршењу стражарске службе, патролирању и осматрању, а у патролу и на осматрање ишли су и руководиоци водова и чета. Ради веће сигурности за изненадне нападе непријатеља, борци су спавали под ратном опремом, увек спремни за борбу. Чета би се у насељеном месту размештала по водовима, а вод је, не ретко, сам прихватао борбу са непријатељем. За време одмора сваки вод и чета знали су који су њихови положаји са којих требају прихватити борбу са непријатељем у случају напада.

Обавештајна служба је, такође, нашла место у обуци бораца и руководилаца. Борци су знали како треба прикупљати податке о непријатељу за време кретања, патролирања, осматрања и у току борбе. Посебно место заузимала је обука о начину прилажења месном становништву, односу према народу, вођењу разговора са људима и прикупљању података о непријатељу. Своју јачину, па често и намере, непријатељ није увек крио (посебно домаћи издајници), како-би на тај начин испољио претњу, а изазвао страхопоштовање код народа. Прикупљени подаци су скоро увек били тачни, што је омогућавало да се код напада изабере оно место где је непријатељ најслабији и где нас не очекује. Ово и објашњава чињеницу да смо ми, упркос надмоћности непријатеља, често успевали да га тучемо и добијамо борбе. Сваки борац је знао за ову тактику, знао је да се ми, избором места напада, колико толико изједначујемо са снагама непријатеља, а, не ретко, да смо понекад бројчано и јачи.

Примењујући овакав начин дејства, НОВ Југославије је успела да се успешно бори са далеко бројно и технички јачим снагама непријатеља.

Интензиван политички рад са борцима, рад Партије и СКОЈ-а давао је позитивне резултате у стварању свесне и чврсте борбене дисциплине, храбрости и иницијативе бораца.

Стројевој обуци бораца није посвећивана посебна пажња. Међутим, борци су обучавани, колико се имало времена, како се треба постројавати јединица, престројавати, поздрављати, предавати рапорт, најосновније и о стројевом кораку.

Иако смо били одевени у разне униформе, па и цивилну одећу, поклањала се пуна пажња спољном изгледу бораца. Сваки борац настојао је, колико се то могло, да му одећа и обућа буде чиста и уредна.

Све борце је красила чвоста и беспрекорна, али свесна дисциплина, која је обезбеђивала успешно обучавање и постизање добрих резултата на уздизању бораца и борбености јединице.

Милован Чавић

Школовање кадра

Уздизању кадрова на руководеће положаје посвећивана је посебна пажња. Одржавани су курсеви и семинари на којима су изучавани војни предмети везани за дужности које су обављали. Таква два курса одржана су крајем 1944. године при штабу 37. дивизије у Новој Вароши. Посећивали су га десетари, водници, заменици командира чета и командири чета.

На курсевима су били слушаоци из Четврте и Пете санџачке бригаде и неких санџачких одреда који су се налазили на десној страни Лима. Из Треће санџачке пролетерске бригаде није било присутних (налазила се на лијевој обали Лима). На другом курсу одржаном од 25. децембра 1944. године до 15. јануара 1945. године, највећи део људства, скоро 50% био је из Четврте бригаде. Четврта бригада је већ тада била стара бригада, са ратним искуством од године и више дана и бројно је била најјача.

У Војноисторијском институту чувају се наредбе о формирању ових курсева. Прва Наредба је број 100 од 18. XI 1944. године. Друга број 108 од 24. XII 1944. год. Наредбама је прецизно регулисано ко су старешине курсева, наставници, радно време, обедовање, учење итд. Изучавали су се предмети: ратна служба, фортификација (пољско утврђивање), настава гађања из пешадијског наоружања, ратна администрација, читање карата, правило службе (стражарска служба), уредба о војној дисциплини, служба везе (извиђање), пешадијско егзерцирно правило (стројева обука) и наоружање наше војске.

Курс је организован на принципу чете. Чета се делила на три вода, водови на три десетине. Живот на курсу се одвијао по мирнодопским правилима. Сваког дана се писала заповест, којом је одређиван дежурни курса, редари по собама (два у сваком воду), који су се старали о реду и чистоћи. У наредбама се негде помиње руководилац курса, а негде надзорник курса. Надзорник курса био је потпуковник Раде Кнежевић, његов заменик мајор Чедомир Друловић. У исто време они су били и наставници. Поред њих наставници су још били капетан Љубо Радосављевић, поручник Радоман Перуничић и поручник Владо Ивановић. Политичку наставу је предавао потпуковник Велибор Љујић, комесар дивизије.

И док су према Прибоју и Горажду тукли топови и трештали митраљези ми смо ту, на домаку положаја, живели скоро, касарнским животом, изучавали предмете које од нас нико до тада није изучавао. За врло кратко време, 25 дана, требало је оволико предмета савладати и на крају полагати испит. Тешко је било привикнути се на тај „мирнодопски" начин живота. Чинило нам се да потпуковник Раде Кне-

жевић, на своју руку, тражи од нас толику дисциплину. На једном састанку пожалили смо се комесару дивизије Велибору Љујићу. Међутим, он је рекао да је то ипак мало, да треба од нас тражити још чвршћу дисциплину. То су од нас тражили наш народ и наша борба. Тешко нам је падало устајање по команди и легање. Најтеже је било за одређено време завршити јело. Не могу да се сетим колико је то време било. Сећам се да ни половина није могла стићи појести цео ручак или вечеру када би потпуковник Кнежевић командовао „дижи се." Неколико пута сам парченце меса стрпао у џеп и касније га појео. То је радила и половина других.

Сећам се да нам је Раде Кнежевић поред осталих предмета предавао и наставу гађања. За извођење ове обуке водио нас је поред Нове Вароши, код цркве. Ту нам је показивао како се при гађању врши претицање, како се гађају непокретни циљеви. Насупрот нас била је цеста. Пролазили су сељаци у град на пијац. Неки су ишли пешке, неки на коњима или са запрежним колима. Он нам је показивао како те циљеве треба гађати. Ми смо се загледали у девојке које су пролазиле цестом и нисмо пратили пажљиво наставу. Кад је то приметио командовао је: „налево-круг", „Е сад", каже, „гледајте тамо горе у брдо." Дозвољавао је да се насмејемо и нашалимо. Питали смо што нас је окренуо супротно од цесте. Он је говорио да тада треба да учимо, постаћемо официри, носити еполете и звездице и кад то будемо постигли на сваку звездицу можемо имати по једну девојку. Нико од нас није веровао да ће се носити еполете. Нисмо знали ни како изгледају. Сматрали смо да капиталистички официри носе еполете. Ми имамо прописано какве чинове носимо на рукавима и реверима од блузе.

Егзерцирно правило предавао нам је поручник Радоман Перуничић. Чим би пошли од Дома ван града он би командовао: „Песма". Неки Јеловац, родом из Бобова, дошао је био из Пете бригаде, започињао би песму:

„Пријепоље-Прибој паде — А шта чекаш Вишеграде

Или чекаш да се бориш, ил' у ватри да изгориш?"

Песма се чула до Бистрице.

Неколико пута смо ноћу правили узбуну, у склопу обуке. Два пута су нас напале банде Вука Калајита. Све су то били стари борци који су се лако и бр^о укључивали у борбу и успешно одбијали нападе. Главни испитивачи на испиту били су другови Раде Кнежевић, Љубо Раосављевић и Радоман Перуничић. Предмете смо већином полагали теоријски. Полагало се пред комисијом. Питања су била исписана на цедуљицама. Слушаоци су извлачили питања и после краће припреме одговарали. Најтеже је било полагати егзерцирно правило и расклапање и склапање наоружања. Та два предмета смо полагали практично. За егзерцирно правило било је потребно да се постројавања и престројавања врше десетином и водом. Често се није знало коме је било теже, ономе који командује или онима који су команде морали да извршавају. Мала погрешка у командовању изазивала је целу пометњу у строју. Неки нису знали шта треба да раде. На команду: „Строј с' у лево-полу лево, напред марш". Неки би се окренули лево и стали, неки полу-лево и продужили напред. Долазило је до смешних сцена: гурања, губљења свога места и слично. Наставник,

Богдан Гледовић са мајкама народних хероја: Сара Кнежевић, мајка Владимира Кнежевића-Волоџе, Софија Јакић, мајка Велимира Јакића и мајка Љуба Меденице (с лева на десно)

поручник Радоман Перуничић, би оштро и брзо реаговао. Код описа наоружања било је најтеже, јер је у одређеном року требало расклопити и склопити пушкомитраљез италијанске производње, „Бреду,,. Ко то није постигао сматрало се да није савладао обуку из наоружања, без обзира што је знао да га правилно склопи и расклопи.

По обављеним испитима сваком полазнику курса писана је карактеристика и слат предлог у јединицу коју дужност може да обавља. Успех се оцењивао са „добар,,, „врло добар,,, и „одличан,,. Према тим успесима давани су предлози за дужности од водника вода до команданта батаљона. Неки су према тим предлозима и добили дужности, неке су штабови постављали према потреби и упражњеним местима.

На крају је одржана и мала свечаност, на којој је говорио Раде Кнежевић. Истакао је, отприлике, да тада одлазимо у јединице, да се не смемо осрамотити, да смо пуни војничког знања. Од нас се очекивало да покажемо и другима војничку вештину. „Бићете командири, постати официри, развијаћете се као старешине и командовати крупним јединицама у нашој војсци. Можда ће неки од вас постати команданти бригада, дивизија па чак и армија". Многи смо се на то насмејали, а неки су рекли: „како ви предвиђате рат се неће завршити за више година". „Рат ће се брзо завршити", одговорио је Раде, „ви ћете се и у миру развијати".

По завршеном курсу послати смо у своје јединице. Слушаоци из Чртврте бригаде пошли су преко Бистрице, Пријепоља, Јабуке за Пљевља. У Пљевљима се налазио штаб Четврте бригаде. Ту смо сазнали да су први и трећи батаљон пошли за Гацко, по оружје. Из Пљеваља сам пошао за Ковач. Тамо су се налазили позадински органи Трећег батаљона. По повратку у батаљон командант батаљона Владо Лечић ме је поставио за водника извиђачког вода.

Шилош Вујичић